

ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ Ա. (Ա-Հ)

ԱՐՄԵՆԱԿ ԵՐԻԱՅԵԱՆ

armenag@gmail.com

ՄՈՒՏՔ

Հայերենը ունի բառային շփոթելի զոյգերու բաական երկար ցանկ մը, ուր իրարու կը նմանին կամ զիրար կը յուշեն մերթ արմատական, մերթ արտասանական, մերթ իմաստային նմանութիւններ: Այս այլազան նմանութիւնները պատճառ կը դառնան, որ տարտամ ու շփոթ ընկալուին եւ սխալ կիրարկուին այդ բառերը: Եթէ նման շփոթներու գլխաւոր պատճառը ընդհանրապէս լեզուի անբաւարար իւրացումն է, միա կողմէ խնդրոյ առարկայ են այնպիսի զոյգեր, որոնց նմանաձայնութիւնը շփոթեցուցիչ է աւելի վարժ ու փորձառու գրողին համար եւս: Իսկ երբեմն ալ անոնց իմաստային տարբերութիւնը զգալիօրէն այնքան նուրբ է, որ աւելի խոր ուշադրութիւն ու լարում կը պահանջուի ամէն հայախօսէ:

Յիշեալներու կողքին արդի հայերէնի մէջ յառաջացած են նոյնարմատ այնպիսի զոյգեր կամ եռեակներ, որոնց բաղադրիչներու իմաստային տարբերութիւնը մթագնած է ու բացատրելի չէ այլեւս, - եթէ իրօք զոյութիւն ունեցած է ան, - ինչպէս՝ **արժանի-արժանաւոր, ապաստան-ապաստարան-ապաստանարան, արքունի-արքունական, բաական-բաականին, դժուար-դժուարին, դիմակալել-դիմակայել, երեւիլ-երեւնալ, հայրենի-հայրենական, հեռու-հեռաւոր, հնարք-հնարանք, մօտ-մօտիկ, վերնագիր-խորագիր, նկար-պատկեր, տարածք-տարածութիւն, տափակ-տափարակ, տէրունի-տէրունական, տպել-տպագրել կամ տպիչ-տպագրիչ, քանակ-քանակութիւն** են.: Եւ վերջապէս կը գտնենք այնպիսի զոյգեր, որոնք կը տարբերին միայն բառավերջի **-ունք** ածանցով, որ յատուկ է արեւելահայ տարբերակին. օրինակ՝ **զբաղում-զբաղմունք, զգացում-զգացմունք, համոզում-համոզմունք, յուզում-յուզմունք, վերաբերում-վերաբերմունք** են. եւ որոնք իսկական բեռ մըն են արեւմտահայերէնի ուսերուն. այս վերջիններէն յստակօրէն կը զանազանենք **ուսմունք, սխալմունք, սկզբունք** են., որոնք բառային լիարժէք միաւորներ են եւ որոնց այլընտրանք չունինք:

Սոյն յօդաւածով՝ կը փորձուի ի մի բերել շփոթի տեղի տուող փունջ մը ընթացիկ բառեր, որոնք մեր դատողութեամբ գործածութեան ամենամեծ յաճախականութիւնը ունին արդի մամուլին, ինչպէս նաեւ գրատր ու բանատր հայերէնի այլազան կիրարկութեանց մէջ:

Ազատել-ազատագրել-փրկել. - Կ'ազատենք կամ կ'ազատինք որեւէ վտանգէ, կալանքէ, կաշկանդումէ, գերութենէ, բանտէ եւ այլնէ: Իսկ ազատագրելը, որ նոյն ազատելն է, տեղի կ'ունենայ շնորհիւ անդուլ պայքարի, կոիւներու ու պատերազմի: Ասոնք մերթ նոյնանիշ են, օրինակ՝ ա-

զատիլ կամ ազատագրուիլ օտարի լուծէն. սակայն ազատիլ, բայց ոչ՝ ազատագրուիլ փորձանքէ. ինչպէս նաեւ՝ ազատագրել, բայց ոչ՝ ազատել, հայրենի հողը:

Ազատել եւ **փրկել** հոմանիշներ են, տեղին համեմատ՝ նոյնանիշներ: Սա տարբերութեամբ, որ աշխարհաբարը անելի ընտելացած է առաջինին, մինչ **փրկելը** որոշ չափով գործնակ է: Միա կողմէ՝ **ազատելը** կ'ակնարկէ շատ անելի առօրէական կացութիւններէ զերծ մնալու իրողութեան, ինչպէս՝ հոգէ, պարտքէ, ցաւէ, փորձանքէ, ծուլակէ, բանտէ, մտահոգութենէ եւ այլնէ, մինչ **փրկելը** կ'ակնարկէ մասնատրաբար կեանքին ու հոգիին եւ բարոյական այլ արժէքներու սպառնացող գործօններէ եւ երեւոյթներէ զերծ մնալուն. մեր հոգեւոր գրականութիւնը շատ յստակ կը ցոյացնէ այս իրողութիւնը. «Հայր մեր...փրկեա՛ զմեզ ի **չարէ**», «Փրկեա՛ զանձինս ի **փորձանաց**, ի խաւարի շրջող **դիւաց**», «Փրկիչ բոլորից, փութա՛ զիս փրկել, փորձութեանց **մեղաց**», «Մարդասէր Աստուած...ի **մեղաց** փրկեա՛, ի **չարեաց** ազատեա՛», «Աստուած հարցն մերոց, փրկեա՛ զիս ի փորձանացն **պոռնկութեան**» (*Վարք հարանց*) են.: Աստուած փրկիչ է, ազատող չէ: Աշխարհաբարը եւ աշխարհաբարեան բարքերը հետզհետէ այս զանազանութիւնը նսեմացուցած են, այսուհանդերձ տակաւին որոշ սահման մը կայ երկուքին միջեւ. հաւանաբար ոչ ոք պիտի ըսէր «Մուկը փրկուեցաւ ծուլակէն» կամ «Գառնուկը փրկեցինք գայլի երախէն», փոխանակ ըսելու՝ **մուկը ազատեցաւ, գառնուկը ազատեցինք**, մինչ **փրկելը** հեզասահօրէն պիտի առնչենք **պատիւին, կեանքին, հոգիին, դժոխքի կրակին** եւ այլնի:

Ազգային-ազգայնական-ազգայնամուլ-ազգանուէր. Իբրեւ ածական՝ **ազգային** կը նշանակէ տուեալ ազգին կամ ժողովուրդին յատուկ, վերաբերող, պատկանող. օրինակ՝ **ազգային** հաստատութիւն, **ազգային** վարժարան, **ազգային** նկարագիր: Իբրեւ գոյական՝ կը նշանակէ ազգին գործերով զբաղող, **ազգային** պարտատրութիւններ ստանձնող անհատ:

Ազգայնական կը նշանակէ սեփական ազգը եւ **ազգային** շահերը մնացեալ բոլորէն վեր ու գերադաս համարող. կը համապատասխանէ արեւմտեան *nationaliste* եզրին:

Ազգայնամուլը թունդ, մոլեռանդ **ազգայնականն** է. որ կրնայ մինչեւ **ազգային** թշնամութիւն հրահրել ուրիշ ազգերու հանդէպ. կը համապատասխանէ արեւմտեան լեզուներու *chauviniste*ին:

Ազգանուէր կը կոչենք իր ազգին շահերուն ու բարօրութեան անձնուրացօրէն ու անշահախնդիր ծառայողը:

Այլասերութիւն-այլասիրութիւն. **Այլասերութիւնը** ստուգաբանօրէն կը նշանակէ դաւաճանութիւն իր ծագումին, սերումին, թօթափում մարդկային տոհմիկ ու ազնիւ յատկութիւններէ, բարոյական փճացում, ապականութիւն:

Այլասիրութիւնը բոլորովին դրական հասկացութիւն է՝ սեփական անձն ու շահը անտեսելու ի գին ուրիշներու հոգեբուն ու ցաւերուն մասնակից դառնալու, զանոնք ամոքելու անշահախնդիր ձգտումն ու պատրաստակամութիւնն է: Հականիշն է **եսասիրութիւնը**:

Ունինք նոր կազմուած **այլասեռութիւն** բառը, որ սեփական սեռը փոխելով՝ հակառակ սեռի որդեգրումն է, սեռափոխութիւն, որ կապ չունի նախորդներուն հետ:

Անակնկալ(օրէն) գալ-անակնկալի գալ.- Առաջինը կը նշանակէ անսպասելիօրէն գալ, մինչ երկրորդը կը նշանակէ կրել որեւէ անակնկալ արարքի մը կամ երետյոթի մը հետեւանքները. օրինակ՝ «Երկարամեայ բացակայութենէ ետք Անառակ որդին անակնկալօրէն եկաւ հօրենական տունը, իսկ հայրը զայն տեսնելով անակնկալի եկաւ»:

Անզգայ-անզգամ.- **Անզգայ** է ան, որ ի վիճակի չէ **ֆիզիքապէս** զգալու, որուն զգայարանները բթացած են. պատճառները կրնան այլազան ըլլալ՝ մարմնական խեղութիւն մը, թմրեցուցիչի գործածութիւն, ցրտահարութիւն, զգայագերծում (anesthésie) են. անտարբեր, ուշագնաց, ընդիուպ՝ մեռած, անշնչացած:

Անզգամութիւնը բարոյական յատկանիշ մըն է, որ կը կայանայ կենցաղավարական կացութիւնները չըմբռնելու, ընկերային ու բարոյական կարգերու ու պարտաւորութիւններու հանդէպ անտարբեր մնալու մէջ. չար, երես առած, անպատկառ, անառակ իմաստով:

Անհարկի-առհարկի.- Ասոնք որոշ չափով հականիշներ են:

Անհարկի կը նշանակէ անտեղի, ի զուր, անելոդ տեղը, անարդարանալի. օրինակ՝ «անհարկի վիճաբանութեանց տեղիք տալ»: Կը նշանակէ նաեւ անպարկեշտ, անպատշաճ. օրինակ՝ «Հոս, հոս, սրտիս մէջն ես, գաղտնի, խորունկ, անհարկի աչքերէ ծածուկ տեղն ես դուն» (Գ. Զօհրապ, «Կարծեմ թէ»):

Առհարկի կը նշանակէ հարկէ մղուած, հարկի բերումով, ստիպումով, ճարահատ, անհրաժեշտաբար. օրինակ՝ «Տունս առհարկի գրաւի դրած եւ ստորագրած եմ պարտամորհակները»:

Անմիջական-անմիջապէս.- Սկսելու համար ըսենք, որ ասոնցմէ առաջինը ածական է, ուրեմն՝ կը կիրարկուի իբրեւ գոյականական լրացում միայն, իսկ երկրորդը՝ մակբայ, ուրեմն՝ կը կիրարկուի իբրեւ բայական լրացում միայն: Այսուհանդերձ շփման եզրեր ալ ունին անոնք, քանի կարելի է գրեթէ նոյն միտքը արտայայտել թէ՛ մէկով, թէ՛ միւսով. օրինակ՝

- Առաջարկին անմիջական պատասխան մը տուաւ:

- Առաջարկին անմիջապէս պատասխանեց:

Երբ աչքի առաջ ունենանք **անմիջական** ածականի կիրարկությունները, օրինակ՝ անմիջական պատասխան, անմիջական կապ, անմիջական լուծում, անմիջական կարգադրություն, անմիջական մեկնում, անմիջական անյայտացում, անմիջական հարուած են., ապա կը նկատենք, որ բերուած որոշեալները ընդհանրապէս բայանուններ են, եւ մաքուր առարկայանիշ գոյականին այնքան ալ չի յարմարիր այս ածականը:

Բերուած բառակապակցութիւններ կ'ակնարկեն անընդմիջաբար ու անմիջնորդաբար, իսկոյն, ուղղակի, որոշ չափով անակնկալ տեղի ունեցող արարքներու:

Իր ածականական կիրարկութեանց մէջ **անմիջական** կը նշանակէ նաեւ ուղղամիտ, պարզունակ, սրտաբուխ. օրինակ՝ անմիջական վերաբերում, անմիջական խօսքեր, արտայայտութիւն են.: Ան կը նշանակէ նաեւ առաջ-նահերթ, անյետաձգելի. օրինակ՝ անմիջական կարիք, անմիջական լուծում, անմիջական կարգադրութիւն, անմիջական հոգեր են.: Այլեւ՝ մօտիկ, կից, ձեռնտու, մատչելի. օրինակ՝ անմիջական խօսակից, ուղեկից, օգնութիւն են.:

Անմիջապէսը միայն ժամանակային հասկացութիւն է եւ որեւէ որակական գնահատանք չի բովանդակեր. եթէ «անմիջական պատասխանը» ինչ-որ չափով ոչ-գոհացուցիչ, չմտածուած, չլրկուած պատասխանն է, ապա «անմիջապէս պատասխանելը» ցուցանիշ է արագութեան, պատրաստակամութեան, բարիկամեցողութեան:

Անյայտ-անհետ. Անյայտ է ամէն բան՝ անծ, իր, երեւոյթ, որ անծանօթ է, չէ ճանչցուած, չէ ըմբռնուած. օրինակ՝ անյայտ այցելու, անյայտ ճամբայ, անյայտ նշաններ: Այլեւ ան, որ որեւէ բանով անուանի կամ յիշատակելի չէ, զատորոշելի չէ իր նմաններէն. սովորական ու հասարակ է. օրինակ՝ անյայտ զինուոր, անյայտ բանուոր, անյայտ նախնիներ: Անյայտ է նաեւ ամէն ինչ որ լոյս աշխարհ չի գար, չի յայտնաբերուիր, թաքնուած ու ծածուկ կը մնայ. օրինակ՝ անյայտ զգացումներ, անյայտ ծգտումներ, անյայտ ակնկալութիւններ, անյայտ ուժեր են.: Անյայտ կը կոչուի նաեւ թուաբանութեան մէջ այն անծանօթ քանակութիւնը, որ սովորաբար x կամ մէկ այլ տառով կը բնորոշուի եւ որուն պէտք է գտնել թուային արժէքը. օրինակ՝ $2x + 4 = 0$, $x + 2y = 7$:

Իսկ **անհետ** է ամէն բան, որ կը հեռանայ, կը վերնայ, կը կորսուի՝ առանց որեւէ հետք ձգելու իր ետին. օրինակ՝ «Ձիւնը անհետ չքացաւ գարնան առաջին շողերուն հետ»: «Աքսորականները անհետ դարձան հիւսիսի սառնամանիքներուն մէջ»: «Արովեան անհետ կորսուեցաւ 1848ի առաւօտ մը»: «Բնիկները անհետ բնաջնջուեցան եկուորներուն կողմէ»: Անհետ կը նշանակէ նաեւ որեւէ հետք չկրող. օրինակ՝ ջրային անհետ տարածութիւն, անհետ անապատ, անհետ ճանապարհ են.:

Անսովոր-արտասովոր.– Ասոնք շատ մերձանիշ ածականներ են, այն աստիճան, որ ՀՀ ԳԱ Ակադեմիայի քառահատորը չի վարանիր գրել՝ **անսովոր=արտասովոր**: Բայց եւ այնպէս ասոնց միջեւ կայ իմաստային շատ նուրբ տարբերութիւն մը, որ առօրեայ բանատր խօսքի մէջ կրնայ անտեսուիլ. ահաասիկ՝ **արտասովորը** կը բնորոշէ սովորականէն բոլորովին դուրս, շատ տարբերող կամ շատ քիչ յաճախականութիւն ունեցող երեւոյթ մը կամ իրողութիւն մը, մինչդեռ **անսովորին** մէջ այդ շեղումը անելի մեղմ է: **Արտասովորը** կրնայ գայթակղեցնել, մինչ **անսովորը** կրնայ որոշ շփոթ կամ վերապահութիւն յառաջացնել, սակայն կը դիտուի անելի հաշտ աչքով եւ ի վերջոյ կրնայ ընդունուիլ եւ կրնայ մաս կազմել մեր բարքերուն, ինչ որ պարագան չէ **արտասովորին**, որ կը մնայ մերժելի ու վանողական: Օրինակ՝

– Դրացիին տունէն ելեմուտքի անսովոր աղմուկներ կը լսուին:

– Երկրաշարժի ցնցումներուն կ'ընկերանային արտասովոր աղմուկներ:

Ուրեմն, եթէ **արտասովորը սովորականին** ժխտումն է, ապա **անսովորը սովորականէն** շեղում մըն է միայն, որ կը պահէ անոր հիմնական յատկանիշերը: Այս վերջինին նոյնանիշ կարելի է նկատել **տարօրինակը** եւ **արտակարգը**, մինչ **արտասովորին** նոյնանիշ է **արտառոցը**:

Անցնիլ-անցընել.– Ասոնք նոյն բային երկու տարբեր սեռերն են՝ չէզոքը եւ անցողականը, կամ պատճառականը: Մեր բոլոր պատճառական բայերուն մէջ միակն է, որ արդի արեւմտահայերէնի մէջ կը կրէ ը ձայնատրը: Այս կանոնակարգումը սկսած է Այտընեանով ու շարունակուած է այնուհետեւ: Այսպէս է, որովհետեւ առանց այդ ըին պիտի նոյնանային ու շփոթուէին հետեւեալ բայաձեւերը՝ **կ'անցնէի-կ'անցընէի, պիտի անցնէի-պիտի անցընէի, անցնէի-անցընէի, անցնող-անցընող, անցնելէ-անցընելէ, անցնելիք-անցընելիք, անցնելու-անցընելու, (չէի) անցներ-(չէի) անցըներ, պիտի չանցնէի-պիտի չանցընէի, չանցնէի-չանցընէի, չանցնող-չանցընող, չանցնելէ-չանցընելէ, չանցնելիք-չանցընելիք, չանցնելու-չանցընելու**:

Անօրինակ-անօրինական.– **Անօրինակ** կը նշանակէ իր նմանը, իր օրինակը չունեցող, անսովոր, եզակի: Ըստ ինքեան՝ չէզոք հասկացութիւն մըն է, որ իր իմաստը կը ստանայ անօրինակ նկատողող առարկայի բնոյթէն, անոր կրած յատկանիշէն, որ կրնայ ըլլալ դրական կամ բացասական: Կը նշանակէ նաեւ աննախընթաց. օրինակ՝ անօրինակ զոհողութիւն, անօրինակ քաջութիւն են.., բայց կարելի է ըսել նաեւ անօրինակ ոճիր, անօրինակ յանցագործութիւն են..:

Անօրինական կը նշանակէ ոչ-օրինական, օրէնքի՝ ընդունելիի սահմաններէն դուրս, անընդունելի, անիրաացի, ապօրինի. հականիշն է՝ օրինական:

Աշխարհ-աշխար.- Այս գոյգին առաջին եզրը, որ հասարակ գոյական մըն է՝ անկախ կիրարկութեամբ, որեւէ գաղտնիք չունի արեւմտահայոյն համար: Քիչ մը տարբեր է պարագան երկրորդին՝ **աշխարին**, որ նախ եւ առաջ անկախ միատոր մըն չէ, ուրեմն իր այս կառոյցով հանդէս գալ չի կրնար: Գրաբարի մէջ ան անկախ բառ էր եւ կը նշանակէր «կոծ, ողբ, լալին, ճիչ, կական, սուգ, ցա» (*Նոր հայկազեան*), օրինակ՝ «Քարծին զՍտեփաննոս եւ արարին **աշխար** մեծ ի վերայ նորա» (անդ), նաեւ՝ «**լացուկոծ, ողբ, սուգ, բարձրածայն լաց, վայնասուն**» (Ռուբէն Ղազարեան, *Գրաբարի բառարան*): Աշխարհաբարի մէջ ան հանդէս կու գայ միայն բաղադրեալ ձեւով՝ **աշխար-ել** (հազուա-գիւտ), **աշխար-ա-հեծ** (հազուագիւտ), **աշխար-անք, ապ-աշխար-ել, ապ-աշխար-անք, ապ-աշխար-ութիւն** են.:

Աջառու-աչառու.- Աջառու (կամ **ակնառու**) կը նշանակէ աջքի զարնող, գրաւիչ, հրապուրիչ, վայելուչ, ուշագրաւ, նշանաւոր:

Աչառու կը նշանակէ կողմնապահ, կողմնակալ, անարդարամիտ, խղտութիւն դնող, զատողութիւն ընող, անհաւասար, անարդար դատող: Այս վերջին ածականին հականիշն է **անաչառ**, որ կը նշանակէ անկողմնապահ, արդարամիտ:

Ապուշութիւն-ապշութիւն.- Ապուշութիւնը ապուշ ըլլալու թերութիւնն է, ապուշ վերաբերումի ու վարմունքի ցուցադրութիւն, անզարգացածութեան դրսեւորում, որ մնայուն ըլլալու նկարագիր ունի:

Ապշութիւնը ժամանակատր երեւոյթ է, որ կը յառաջանայ խոր անակնկալի մը դիմադրատմէն, սաստիկ զարմացումէ, շշմումէ, բարոյական ցնցումէ:

Առանձին-առանձինն.- Առանձին կը նշանակէ միեակ, մենատր, նմաններէ անջատ, խումբէ հեռու. օրինակ՝ առանձին քալել, առանձին ապրիլ, առանձին ուտել:

Առանձինն կը նշանակէ միեակը, առանց ուրիշին, իր սեփական միջոցներովը: Օրինակ՝ Հիւանդը նրբանցքին մէջ՝ ա) **առանձին** կը քալէ, այսինքն՝ իր հետ ուրիշ քալող չկայ, իրեն ընկերացող չունի. իսկ՝ բ) **առանձինն** կը քալէ, այսինքն՝ կը քալէ առանց ուրիշի օժանդակութեան, աջակցութեան, նեցուկին, որ իր կարգին կը նշանակէ՝ ինքնաբաւ է, ապաքինած է են.: Այնպէս ալ՝ մեր տղան՝ ա) առանձին կը սերտէ. այսինքն՝ սերտած պահուն ոչ ոք կայ քովը. բ) առանձինն կը սերտէ. այսինքն՝ սերտելու համար՝ ուրիշին օժանդակութեան կարիք չունի, ինքնաբաւ է:

Այս վերջինին համապատասխան եզակի առաջին եւ երկրորդ դէմքերը կ'ըլլան **առանձինս** եւ **առանձինդ**: Իսկ յոգնակի դէմքերուն համար նմանապէս կ'ըսենք **առանձինն**. օրինակ՝ Մենք առանձինն պիտի լուծենք այս հարցը (առանց ուրիշի մասնակցութեան կամ միջամտութեան):

Առաջանալ-յառաջանալ.- Հաասարապէս կը նշանակեն՝ ա) դէպի առաջ ընթանալ, փոխաբերաբար՝ յառաջդիմել, զարգանալ, առաջնային դիրքերու հասնիլ. բ) ծնունդ առնել, ծագիլ:

Առաջինը կը գտնենք արեւելահայ բառարաններուն մէջ. իսկ երկրորդը՝ արեւմտահայ, եւ նոյնն է գրաբարի հետ², ուր ան կը կրէր նոյն իմաստները:

Ներկայիս, երբ արեւելահայերէնի ճնշումը հետզհետէ անելի զգալի կը դառնայ արեւմտահայերէնին վրայ, կարգ մը արեւմտահայ գրողներ կը հետեւին արեւելահայ տարբերակին՝ լքելով **յառաջանալը**: Ուրիշներ կը ջանան տնտեսել երկու տարբերակները. առաջինը յատկացնելով «առաջ երթալու» գաղափարին, իսկ ասոր փոխաբերական իմաստին եւ ծնունդ տալու՝ բ. իմաստին յատկացնելով **յառաջանալը**:

Այս գանազանութիւնը պերճանք մըն է, այլեւ մտային անելորդ բեռ մը, - կը կարծենք, - եւ թելադրելի է գոհանալ **յառաջանալ** ձեւով՝ արտայայտելու համար բոլոր՝ ա. եւ՝ բ. իմաստները հաասարապէս:

Առաջուան-վաղեմի-երբեմնի.- Այս երեքին միջեւ ժամանակագրական յստակ կարգ մը գոյութիւն չունի եւ անոնք դիւրաւ փոխարինելի են իրարմով. ինչ որ **առաջուան** է, կրնայ վերջին հաշուով նաեւ **վաղեմի** ըլլալ, իսկ ինչ որ վաղեմի է, կրնայ նաեւ **երբեմնի** ըլլալ: Լեզուն, որ է մարդկային միտքը, ընդհանրապէս կը խրտչի ծայրայեղ նրբութիւններէ: Փորձենք այսուհանդերձ նշել իւրաքանչիւրին գոնէ մէկ առանձնայատկութիւնը:

Առաջուանը ծագումով նախադրութիւն է, որուն սեռական հոլովը ունի ածականական յատկութիւն եւ կը կիրարկուի իբրեւ որոշիչ այլազան գոյականներու: Ըստ իմաստի՝ ան կը հակադրուի **ներկային** եւ **հիմակուանին**: Ուրեմն ինչ որ անմիջական ներկային կամ հիմակուան չի պատկանիր՝ առաջուան է՝ ընդհանրապէս խօսողին յիշողութեան եւ ծանօթութեան ծիրէն ներս. օրինակ՝ «Առաջուան ամուսինը անելի խանդակաթ էր», «Առաջուան հացերուն բոյրէն կը կշտանայինք», «Առաջուան հարսերուն ծայնը չէր լսուեր»:

Վաղեմին իր **վաղ** արմատին բերումով կը շեշտէ առարկային ունեցած հնութիւնը. օրինակ՝ վաղեմի բարեկամներ կամ բարեկամութիւն, վաղեմի յիշատակներ, խոստումներ, վաղեմի դաշինք կամ թշնամութիւն, վաղեմի գրոյցներ:

Երբեմնի ածականին յատուկ է անորոշութեան երանգ մը, որ գոյութիւն ունի **երբեմն** մակբային մէջ եւ: Խօսողը կարծես չի յաջողիր ժամանակին մէջ դիւրաւ զետեղել խնդրոյ առարկայ հասկացութիւնը. օրինակ՝ «Աչքերուն երբեմնի կրակը», «Երբեմնի ճոխութիւնը չքացաւ», «Երբեմնի լաւատեսութիւնդ չունիս այլեւս»: Ան ունի ուրիշ երանգ մըն ալ, որ անցեալի դրական, հաճելի ու ցանկալի, - իսկ հիմա արդէն ափսոսանքով ոգեկոչուող, - յուշի մը թելադրանքն է. օրինակ՝ «Ո՛ր մնացին երբեմնի շողշողուն խոստումներդ, նուիրումդ ու եռանդդ»: «Ո՛ր են մեր երբեմնի անկեղծ գործիչները»:

Տեսնել ստորեւ նաեւ **նախորդ**, **նախկին**, **նախնի**:

Առողջական-առողջապահական-առողջարար.- Առողջականը սահմանափակ հասկացություն է եւ կը վերաբերի անհատական ծիրին. մարդ կրնայ ունենալ (կամ չունենալ) առողջական հարցեր, ինչպէս գերճնշումը, սրտանոթային անբաւարարութիւնը, ստամոքսային խիթեր եւ վերջապէս ֆիզիքական այն հազարումէկ տաղտուկները, որոնք յատուկ են մարդ արարածին, մասնաւորաբար չափահասին եւ... մանաւանդ զառամին:

Առողջապահականը շատ անելի ընդարձակ ու ընդհանրական հասկացութիւն է, որ առանց անտեսելու անհատները, կը վերաբերի հանրութեան կամ հաւաքականութեան մը առողջութեան պահպանումի կանխագոյշական ընդհանուր միջոցառումներու բնոյթին. եւ ի զօր չէ, որ համապատասխան նախարարութիւնը կը կոչուի **առողջապահութեան** կամ **առողջապահական** նախարարութիւն եւ ոչ թէ **առողջական** նախարարութիւն. Որովհետեւ այդ նախարարութեան նախաձեռնութիւնները կ'ընդգրկեն ամբողջ ժողովուրդի մը առողջութեան պահպանումն ու բարելաւումը: Առողջապահութեան ծիրէն ներս կը մտնեն հիւանդանոցային համակարգը, դեղորայքի արտադրութիւնն ու ներածումը, համաճարակներու դէմ կանխագոյշական պատուաստումները եւն.: **Առողջապահական** ծիրէն ներս կը մտնեն նաեւ այն բոլոր կանխարգելիչ միջոցառումները, որոնց կը դիմենք անհատական կեանքի մէջ. օրինակ՝ կլիմային թելադրած զգեստաւորումը, ըստ տարիքի կարիքներու սննդառութիւնը, համաճարակներու կամ այլազան հիւանդութեանց դէմ պատուաստները, տարրալուծարանային կանոնաւոր քննութիւնները, սրտաբանին, ատամնարուժին, ակնաբուժին եւ այլ մասնագէտներու տրուած հերթական այցելութիւնները եւն.:

Առողջարար կը նշանակէ, ինչպէս բառիս ստուգաբանութիւնը ցոյց կու տայ, առողջ արարող, առողջ դարձնող, առողջութիւն պարգեւտող, առողջութեան նպաստող, բուժիչ. օրինակ՝ **առողջարար սնունդ**, **առողջարար կլիմայ** կամ **օդ**, **առողջարար ջուր** (հանքային) եւն.: **Առողջարար** կարելի է կոչել նաեւ կարգ մը սովորութիւններ, ինչպէս՝ կանուխ արթննալ (կամ պարզապէս շատ երկար չքնանալ), մարզանքը, քայելը, լուսաւոր միջավայրի մէջ կարդալն ու ապրիլը, կոնակը ուղիղ պահելը եւ կենցաղային բազմաթիւ այլ կրկնողական վարժութիւններ ու սովորութիւններ:

Արդեօք-միթէ.- **Արդեօքը** եղանակատրող բառ է, որ կը ծառայէ մեր հարցումին անելի հանգամանք տալու. բաղդատել՝ **պիտի գա՞յ** եւ **արդեօք պիտի գա՞յ**. Նկատելի է, որ երկրորդին մէջ անելի տագնապ, անելի անձկութիւն կայ: Այս բառով ուղղուած հարցումին պատասխանը ընդհանրապէս անձանօթ է հարցումը ուղղողին, մինչդեռ այդպէս չէ պարագան **միթէին** (որ շատ հեռաւոր անցեալին «**մի՛ իցէ թէ՛**» էր). այս վերջինը բովանդակող հարցական նախադասութիւնը անելի հոռետորական բնոյթ ունի. հարցումը ուղղողին համար պատասխանը ծանօթ է, բայց եւ այնպէս ան կ'ուղղէ հար-

ցումը՝ թելադրելու համար անոր հակառակը. «Միթե չէ՞ր գիտեր, թե վերջը ծախողութիւն մը պիտի ըլլար»։ այս նախադասութիւնը արտասանողը պարզապէս ըսել կ'ուզէ, թե «ան շատ լաւ գիտէր կամ պէտք է գիտնար, թե վերջը ծախողութիւն մը պիտի ըլլար»։ Այլ խօսքով՝ սա այնպիսի հարցում մըն է, որով կը հաստատուի հարցական նախադասութեան հակառակը։ «Մի՞թե դուն ալ պիտի մասնակցիս», - որ կը նշանակէ չես կրնար մասնակցիլ, յարմար չէ մասնակցիլդ եւն.։

*Շեե՞ր են նրանք... եւ շո՞ւն էր միթե
Մղծաւանջներում մղծաւանջ դարձած
Սասնոյ վիհերի ոգին երկաթէ...
եւ շո՞ւն էր միթե
Հրայրը թախծուր-գաղափարի սի՛ւն...*

(Ա. Ծառուկեան, *Թռուղթ առ երեսան*):

Միթէի ներկայութիւնը, երբ հմտութեամբ գործածուած է ան, տակաւին մինչեւ անգամ որոշ նախատիւք կ'ենթադրէ տուեալ միտքը արտայայտողին հանդէպ, ինչպէս բերուած հատուածին պարագային է, որուն միտք բանին է՝ ինչպէ՞ս կը համարձակիք «շուն» կոչել անոնք, որոնք «*մղծաւանջներու մէջ մղծաւանջ դարձան*» եւ «*Սասնոյ վիհերու երկաթէ ոգին էին*»...եւն.։ Անիկա գրեթէ համարժէք է **չըլլա՞յ թէ** հարցականին, որ շատ անելի հաստատում մըն է եւ յստակ ցոյց կու տայ հարցումի բովանդակութեան ժխտումը. «*չըլլա՞յ թէ դուն ալ պիտի մասնակցիս*», - որ ըսել է՝ չի կրնար ըլլալ կամ անկարելի է որ դուն ալ մասնակցիս։

Գալով շեշտադրութեան՝ արեւելահայերէնի մէջ շեշտը ընդհանրապէս կը կրէ **արդեօք**, եւ համբակ փոխադրողներ կը հետեւին այդ շեշտադրութեան, մինչդեռ արեւմտահայերէնին համար կաշկանդիչ ու խորթ է ան, եւ շատ անելի արտայայտիչ ու հարազատ է շարժական շեշտը. այսպէս՝

Արդեօ՞ք դուք այսօր պիտի մեկնիք։

Արդեօք դո՞ւք այսօր պիտի մեկնիք։

Արդեօք դուք այսօ՞ր պիտի մեկնիք։

Արդեօք դուք այսօր պիտի մեկնի՞ք։

Գալով **միթէին**, այս պարագային արեւելահայերէնը հետեւողականօրէն կը շեշտէ զայն, մինչ արեւմտահայերէնը չունի այս կաշկանդումը։ Պէտք է ընդունիլ սակայն, որ հարցական նախադասութեան կազմութեան մէջ **միթէին** շեշտումը շատ անելի տպաւորիչ է ու դիպուկ. բաղդատել՝

Միթե վերջին պոե՞տն եմ ես....:

Մի՞թե վերջին պոետն եմ ես....:

«Վերջին պոետ»ը ըլլալու եղբրականութիւնը շատ անելի շեշտուած է երկրորդ՝ Վահան Տէրեանի իսկական կէտադրութեամբ։

Արդէն-այլեւս.- Ասոնք հաւասարապէս ժամանակի մակրայ են, ունին սաստկական թե-թեւ երանգ մը եւ յաճախ կը շփոթուին իրարու հետ. չեն

պակսիր բառարաններ, որոնք իբրեւ հոմանիշ կը նեկայացնեն զանոնք: Սակայն, որքան ալ իմաստային որոշ շփումներ ունենան, այսուհանդերձ հոմանիշ ըլլալէ բաւա-կան հեռու են:

Արդէն կը լրացնէ այնպիսի գործողութիւն մը կամ վիճակ մը, որ կը հա-կադրուի անցեալին տեղի ունեցած գործողութեան մը կամ վիճակի մը, որ չի յիշատակուիր, սակայն լռելեայն կ'ըմբռնուի եւ որ հիմա, խօսքի պահուն, հասած է իր աւարտին. օրինակ՝ **փոքրիկը արդէն կը քալէ, նշենին արդէն ծաղկած է, մենք արդէն ամուսնացանք** (ի հակադրութիւն մեր խօսակիցին ծանօթ ամուրի վիճակին) են.: Ընդհանրապէս կը լրացնէ դրական բայեր, իսկ ժխտական բայի հետ կիրարկութիւնը բռնազբօսիկ է:

Այլեւ կը լրացնէ այնպիսի գործողութիւն մը կամ վիճակ մը, որ գոյութիւն ունեցած է այս պահէն առաջ եւ որ ասկէ անդին պիտի չշարունակուի. օրինակ՝ **ան այլեւ մեր քով չ'աշխատիր** (ինչպէս կ'աշխատէր ասկէ առաջ) կամ **պիտի չ'աշխատի, ան այլեւ սին երազներ չի հիւսեր, ան այլեւ պիտի չ'մասնակցի մեր հաւաքոյթներուն** են.: Ինչպէս նկատելի է խնդրոյ առարկայ բայը միշտ ժխտական է, իսկ դրականի կիրարկութիւնը բռնազբօսիկ է:

Արտակարգ-արտառոց. Երկուքն ալ կ'ակնարկեն ոչ-սովորական՝ արտա-սովոր առարկաներու, յատկանիշերու, երեւոյթներու եւ այլնի, սակայն տարբեր որակով:

Արտակարգ այդ կ'ընէ չէզոք կամ դրական իմաստով. օրինակ՝ արտա-կարգ յիշողութիւն, այսինքն՝ սովորականէն շատ վեր, բացառիկ, գերա-զանց յիշողութիւն. այնպէս ալ՝ արտակարգ համեստութիւն, արտակարգ ծառայասիրութիւն, արտակարգ աշխատասիրութիւն են.: Բայց նաեւ հեր-թէ, կարգէ դուրս, օրինակ՝ արտակարգ ժողով կամ նիստ, արտակարգ ի-րաւասութիւն կամ լիազօրութիւն, ապահովական արտակարգ իրավիճակ կամ միջոցառումներ, արտակարգ դրութիւն են.:

Ատառոցը, ընդհակառակը, յատկացում է բացասական հասկացու-թեանց. կը նշանակէ տարօրինակ, այլանդակ, անհեթեթ, անսպասելի. օրի-նակ՝ արտառոց շպարում, արտառոց հագուստ, արտառոց վերաբերում, խօսքեր ու շարժումներ եւ այլն:

Բազմապատկութիւն-բազմապատիկութիւն. Ասոնցմէ առաջինը թաւա-բանական չորս գործողութիւններէն մէկն է, միա երեքը ըլլալով՝ գումարու-մը, հանումը, բաժանումը: Յոյց կու տայ թիւ մը այլ թիւով բազմապատկելու գործողութիւնը պարզապէս (multiplication):

Բազմապատիկութիւնը (multiplicity) քանակական յատկութիւնն է այն առարկային, որ բազմապատիկ անելի է այլ առարկայէ մը: Իմաստային ընդլայնումով կրնայ նշանակել նաեւ տեսականի, այլազանութիւն. օրինակ՝

սպառողական ապրանքներու բազմապատկութիւն կամ զինատեսակներու հայթայթման աղբիւրներու բազմապատկութիւն են.:

Բահ-բրիչ.- Տեսնել՝ փորել-բրել

Բարդութիւն-բարդոյթ.- Բարդութիւն կը նշանակէ պարզապէս դժուարութիւն, խճճուածութիւն, խառնակութիւն (complication). հակառիշն է՝ **պարզութիւն**:

Բարդոյթը հոգեբանական եզր մըն է եւ կը նշանակէ սեփական ուժերու կամ կարողութեան հանդէպ զգացուած անվստահութիւն, կաշկանդածութիւն, մտավախութիւն (complexe). ստորակայութեան բարդոյթն է այս (complexe d'infériorité): Բայց կայ հակառակը եւս՝ **գերակայութեան բարդոյթը (complexe de supériorité)**, ուր ենթական կը տառապի մեծամոլութեան ու գերազանցութեան զգացումով եւ ինքզինք կը կարծէ գերազանցիկ, անմրցելի, ամենազօր ու ամենակարող:

Բեկանել-բեկել.- Բեկել կը նշանակէ կտրել՝ թեքելով, ճկելով, ոլորելով՝ առանց որեւէ գործիք գործածելու. օրինակ՝ բեկել հացը, որ է հացի կտոր մը կամ ամբողջական նկանակ մը վերածել մասերու, բեկել ոտքին կամ ձեռքին ոսկորը, սափորը եւն. վերջին երկու պարագաներուն ան ընդունելի հոմանիշ մըն է **կտրելու**: Փոխաբերաբար կտրել մէկուն տրամադրութիւնը կամ հակառակորդին ուժը, դիմադրականութիւնը, տկարացնել զայն: Յաջորդ կարետր իմաստն է լոյսի ուղղութեան՝ միջավայր փոխելու առթիւ կրած փոփոխութիւնը, օրինակ՝ օդէն ջուրին անցնելու առթիւ (réfraction):

Մինչ **բեկանելը**, որ նախորդին ածանցաւոր տարբերակն է, դատաիրական եզր մըն է, որ կը նշանակէ չեղեալ դարձնել ատեանի մը տուած վճիռը վերաքննիչ կամ վերադատ ատեանի մը միջոցաւ: **Բեկանել** կը կոչենք նաեւ որեւէ կազմակերպութեան տուած մէկ որոշումին չեղարկումը, յետս կոչումը. օրինակ՝ «Յանձնաժողովս բեկանեց ընկեր Մարկոսը շարքերէն հեռացնելու որոշումը»:

Բերումով (բերմամբ)-պատճառով (տեսնել նաեւ՝ **շնորհիւ-հետեւանքով**).- **Բերումովը** ցոյց կու տայ որեւէ դրական կամ բացասական դիպում, որ սկզբնակէտ կը դառնայ պատահարի մը, դէպքի մը, կացութեան մը. օրինակ՝ «Առատ անձրեւին բերումով գետը յորդեցաւ», «*Բախտի բերմամբ, թէ պատահմամբ, մի մեծ ագռաւ մի գունդ պանիր դաշտում գտաւ*» (Իսնկո Ապեր): «Արձակուրդիս բերումով բաւական ընթերցում կատարեցի»: Այսպէս ալ ծնունդ առած են **բախտի բերումով** եւ **բախտի բերմունք** բառակապակցութիւնները:

Պատճառը տարբեր է բերումէն կամ դիպումէն. ան իրերու եւ կացութիւններու ներքին տրամաբանութեամբ թելադրուած այնպիսի գործօն մըն

է, որուն կրնայ յաջորդել սպասելի կամ նախատեսելի հետեանք մը. օրինակ՝ «Ծուլութեան պատճառով ձախողեցաւ», այլ խօսքով՝ հոն ուր ծուլութիւն կայ, բնականօրէն պիտի հետեւի ձախողութիւնը, առաջինը երկրորդին պատճառն է: Կարելի է մտածել, որ արծակուրդն ալ պատճառն է ընթերցումիս. այսպէս չէ, սակայն, քանի որ արծակուրդին կրնայի ընթերցումի փոխարէն ճամբորդել, բանակում մը կատարել կամ լեռնագնացութեան մը մասնակցիլ, բայց ահա պատահաբար ընթերցում ըրի. այլ խօսքով՝ արծակուրդը ընթերցումի մէկ բնական պատճառը չէ կամ ընթերցումը արծակուրդին մէկ բնական հետեանքը չէ, մինչդեռ ձախողութիւնը ծուլութեան բնական ու տրամաբանական հետեանքն է:

Բռնկիւ-վառիւ-այրիւ.՝ Մերձատր հոմանիշներ են, սակայն ունին յստակ տարբերութիւններ:

Բռնկիւ կը նշանակէ յանկարծակի, անակնկալօրէն կրակ առնել, այրելու սկսիլ. օրինակ՝ կաղնին բռնկեցաւ կայծակէն, նաւթը բռնկեցաւ կայծէն, մագերը բռնկեցան թոնիրի կրակէն: Ունի փոխաբերական իմաստներ եւս՝ պողթկալ, չափը կորսնցնել, զայրանալ:

Վառիւ կը նշանակէ այրելու ընթացքի մէջ գտնուիլ, վառ դառնալ. օրինակ՝ կազօճախը կը վառի, պատրոյգը կը վառի (կը շարունակէ լոյս տալ), արեւը վառող հսկայ գունդ մըն է: Այրելու յատկութիւն ունենալ. օրինակ՝ փայտը կը վառի, քարը չի վառիր: Շողշողալ, փայլիլ. օրինակ՝ աչքերը կը վառէին ուրախութենէն: Փոխաբերաբար՝ կարօտնալ, տոչորիլ, տառապիլ, շատ խոր վիշտ ունենալ:

Այրիլ բռնկելուն եւ վառելուն յանգման, վախճանական փուլն է, հետեանքն է. ընդհուպ՝ կրակի ճարակ դառնալը, ածխանալը, մոխրանալը. բաղդատել՝ կոծող բռնկեցաւ, վառեցաւ ու այրեցաւ: Նիւթ մը կրնայ այրիլ առանց բռնկելու ու վառելու ալ, սաստիկ ջերմութեան հետեանքով. օրինակ՝ մորթը կ'այրի արեւէն, մատը տաք մետաղէն, լեզուն տաք ապուրէն են.: Լեզուն այրիլ՝ փոխաբերաբար կը նշանակէ վանողական կամ դառն փորձառութիւն մը ունենալ: Յարատեւ կսկծալ, մղկտալ, մորմոքիլ. օրինակ՝ սիրտը կ'այրի են.: Նմանապէս փոխաբերաբար՝ նիւթական բարեկեցութենէ զրկուիլ. օրինակ՝ «Այս անվերջանալի պատերազմը այրեց մեզ»:

Կ'ըսենք. «Ձմեռը փայտ **վառեցինք**» եւ ոչ թէ «այրեցինք», որովհետեւ մեզ հետաքրքրողը փայտի մոխրացումը չէ, այլ այն միջանկեալ փուլը, ուր այրումը կը տեւէ, կը շարունակուի ու կը ջերմացնէ: Միւս կողմէ կ'ըսենք. «Վտանգատու գիրքերը կամ փաստաթուղթերը այրեցինք». այլ խօսքով՝ ընդհուպ զանոնք մոխրացուցինք, որովհետեւ այս վերջին վիճակն էր մեր նպատակակէտը:

Բրդել-փրթել.՝ **Բրդել** կը նշանակէ կտոր-կտոր ընել. օրինակ՝ հացը բրդել կաթին մէջ, միսը բրդել ուտելէ առաջ, այսինքն՝ ուտելի կտորներու վերածել.

նման իւրաքանչիւր կտոր կը կոչուի **բրդօն**: Նաեւ **բրդում**՝ հացի կտոր մը, պատառ մը, որուն մէջ ուտելի նիւթ մը դրուած է՝ պանիր, միս, երշիկ են.³: Փոխաբերաբար կը նշանակէ մեծ-մեծ խօսիլ, պարծենալ. «Մէջերնէս ոմանք խոշոր-խոշոր կը բրդէին» (Ռ. Զարդարեան):

Փրթել կը նշանակէ կտրել՝ երկուքի վերածելով, ընդմիջել, պոկել, անջատել. օրինակ՝ կապը ձեռքէս փրթաւ, ժայռէն կտոր մը փրթաւ, փոխաբերաբար՝ լեղին փրթիլ (շատ վախճալ, զարհուրիլ): Փոխաբերաբար՝ անակնկալօրէն ծայն կամ աղմուկ հանել, տարածել. ծայր տալ. օրինակ՝ «Լիահագագ քահ-քահ մը փրթաւ ամենուրեք»: «Յանկարծ լացուկոծ մը փրթաւ ներկաներուն մէջէն»: «Հաւար մը փրթաւ գիւղին մէջ»: «Իսթալուր աղաղակ մը փրթաւ մոլթ անկիւնէ մը»: «Բողոքի փոթորիկ մը փրթաւ ժողովասրահին մէջ»:

Երունդ Օտեան ունի. «Բաճկոնիս կոճակը **բրդեր** է, կարել կ'ստի տալի», - ենթադրելի է, որ պէտք է **փրթեր** ըլլայ:

Գդակ-գտակ. - Այս զոյգին վերեւ շփոթի թանձր մշուշ մը պատած է ի վաղուց անտի... Նոր *հայկազեան*ին պատճառով: Արդարեւ, այս բառարանը ունի «գտակ կամ գդակ, իբրեւ՝ **գլխարկ, գլխանոց, եւ քղակ. արախճին, թաքէա, ֆէս**», եւ առ այս տրուած են մատենագրական բազմաթիւ օրինակներ երկու ուղղագրութեամբ ալ, ապա վարը ունի երկրորդ յօդուած մը՝ «**գտակ, իբրեւ՝ գտիչ, գտող, հնարող, սկզբնապատճառ**», նմանապէս մատենագրական ճոխ օրինակներով:

Ուղղագրական այս շփոթը այնուհետեւ շարունակուած է, այսինքն՝ նոյն **գտակ** ուղղագրութեամբ բնորոշուած է թէ՛ առաջին, թէ՛ երկրորդ իմաստը: Գայայեան միական է, որ ճիշդ կողմնորոշումով մը զանազանած է «**գդակ՝ գլխարկ**» եւ «**գտակ՝ հնարիչ**», այնուհետեւ սակայն ճիգմեճեան, Տէր Խաչատուրեան ունին «**գտակ՝ փոքրիկ գլխարկ եւ հեղինակ, հնարիչ**», բայց նաեւ՝ **գդակ-գլխարկ**, իսկ Կոռնեան՝ «**գտակ՝ առանց եզրի փոքրիկ գլխարկ**», բայց նաեւ **գդակ-գլխարկ**, այլ խօսքով՝ այս վերջինը չունի գտակ-հնարիչ իմաստը:

Աճառեան արդի գրական հայերէսին համար կը ճանչնայ **գդակ-գլխարկ** իմաստը՝ անելցնելով, որ հին մատենագրութեան մէջ այս նոյն իմաստով տարածում ունեւած է նաեւ **գտակ** ձեւը: **Գտակ-հնարիչ** իմաստին Աճառեան շատ հարեանցի կ'անդրադառնայ «գիտ» արմատի ծիրէն ներս միայն:

Մալխասեանց չունի **գդակ**, այլ ունի միայն **գտակ**, որ հաւասարապէս **գլխարկ** է եւ **հնարող**: Ակադեմիայի բացատրական քառահատորը ունի **գդակ** եւ **գտակ**՝ երկուքն ալ գլխարկ իմաստով, չունի **գտակ-հնարիչ** զոյգը: Կացութիւնը բոլորովին նոյնն է Աղայեանին պարագային: Այլ խօսքով՝ արեւելահայ բառարանագրութիւնը անցած դարու երկրորդ կէսին այլեւ լեզուէն դուրս ձգած է **գտակ-հնարիչ** իմաստը, որ տակաւին քանի մը տասնամեակ առաջ ընդունուած իրողութիւն էր, ինչպէս տեսանք:

Սաքապետոյեան իր *Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն* բառարանին մէջ (2011) ունի միայն **գտակ**, որ հաւասարապէս **գլխարկ** է եւ **հնարիչ**:

Ինչպէս կը տեսնենք, կարգ մը արեւմտահայերու՝ **գդակը** իբրեւ միայն գլխարկ, իսկ **գտակը** իբրեւ միայն հնարիչ ճանչնալու եւ կիրարկելու ճիգերը այնքան ալ յաջողած ու ընդհանրացած չեն: Այլ հարց թէ ճիշդ ու խրախուսելի լուծումը ըլլայ այդ, այսինքն՝ **գդակը** յատկացուի գլխարկին, իսկ **գտակը**՝ հնարիչին, եւ արդի բառարաններու մէջ այլեւս չակնարկուի **գտակ-գլխարկ** հոմանշութեան:

Գերազանցել-գերակշռել.- Երկուքն ալ ներգործական են եւ ցոյց կու տան ենթակային ունեցած յատկութեան առաւելութիւնը յարաբերաբար ուղիղ խնդիրին: Օրինակ՝

ա. Ձեր զաակը իր արդիւնքներով գերազանցեց ընկերները: Ձեր արտադրութեան որակը կը գերազանցէ միւսները:

բ. Այս ճամպորովը իր ծանրութեամբ կը գերակշռէ միւս բոլորը:

գ. Անոր անձնասիրութիւնը գերակշռեց իր պատուասիրութիւնը:

Առաջինը, ինչպէս կը տեսնենք, կը վերաբերի մի'այն դրական յատկութեան մը առաւելութեան: Մինչ երկրորդը կ'ակնարկէ նիւթական յատկութեան մը առաւելութեան (առաջին օրինակ). ան կրնայ վերաբերիլ նաեւ վերացական, սակայն բացասական յատկութեան մը (երկրորդ օրինակ):

Կարգ մը հասկացութեանց պարագային օգտագործելի են երկուքը հաւասարապէս. օրինակ՝ «Մեր ուժերը լայնօրէն կը գերազանցեն թշնամիինը», - ուր կարելի է ըսել նաեւ «կը գերակշռեն»: Այս ազատութիւնը արդիւնք է, հաւանաբար, **ուժ** հասկացութեան երկակի բնութեան. ան առաջին նուազ դիտուած է իբրեւ դրական յատկութիւն մը, իսկ երկրորդին՝ ան դիտուած է իբրեւ նիւթական յատկութիւն:

Գալով գերազանցել բայի սեռին, *Նոր հայկազեան*ին համար չէզոք է ան, եւ բերուած բազմաթիւ օրինակներուն մէջ հայցական հոլով խնդիրի ոչ մէկ օրինակ կը գտնենք: Արեւելահայ հեղինակները զայն կը նկատեն հաւասարապէս չէզոք եւ ներգործական. օրինակ՝

- Իւրաքանչիւր ճգնում էր իր երգերով գերազանցել մուսներին:
- Մեր բանակի հերոսութիւնը գերազանցեց...երեւակայութիւնները:
- Նա քաջութեամբ գերազանցեց բոլորից:
- Այս չարիքը գերազանցում է միւսներից:

Վերջին երկու օրինակները, որոնք Մալխասեանին են, համոզիչ չեն:

Արեւմտահայ բառարանագիրները միահամուռ ներգործական կոչած են զայն, անշուշտ առանց օրինակի: Այս վճռականութեան հաւանաբար նըպաստած է ֆրանսերէնի *surpasser* բայը, որ միանշանակ ներգործական է:

Իսկ **գերակշռելը** անշուշտ չի կրնար տարբեր սեռ ունենալ: Յատկանշական է, որ Մալխասեան այս բայը միանշանակ կը կոչէ «չէզոք», սակայն չի

վարանիր հայցական հոլով ուղիղ խնդիր մը տալու անոր. «Մեր հրանօթների քանակն ու որակը գերակշռեց **թշնամունը**»:

Գիտական-գիտնական. - **Գիտական** կը նշանակէ գիտութեան (ըսենք՝ ոչ պատմութեան, արուեստի, մշակոյթի) վերաբերող, գիտութեան ծալքերը բացատրելու ծառայող, օրինակ՝ գիտական փորձարկութիւն, հետազօտութիւն, գիտական հարց, արշաւանք են.: Նաեւ՝ գիտութեան պահանջները բաւարարող անհրաժեշտ մակարդակ ունեցող, գիտութեան տուեալներով հիմնատրուած, փաստարկուած. օրինակ՝ գիտական տեսութիւն, գիտական իրագործում, գիտական աշխատութիւն և այլն:

Գիտնականը գիտական պատրաստութիւն, ճանաչում ու վաստակ ունեցող մասնագէտն է: Ընթացիկ խօսակցութեան մէջ **գիտնական** կը կոչենք նաեւ շատ գիտելիքներու տիրացած եւ քիչ մը ամէն հարցի մեկնաբանութիւն ունեցող անձը, իսկ այս իմաստով՝ չենք վարանիր գործածելու նաեւ **գիտուն** բառը, որ այս պարագային շատ ծանօթութիւններ ունեցող, **խելացի** կամ **շատ խելացի** կը նշանակէ:

Գոչել-կոչել. - **Գոչել** կը նշանակէ բարձր կանչել, բարձր ծայն արձակել, բացականչել, աղաղակել. նոյն արմատով ունինք՝ **գոչիւն**, **գոչում**, **երկնագոչ**, **բարձրագոչ**, **ահեղագոչ**, **մեծագոչ** են.:

Կոչել կը նշանակէ անուանել, անուն տալ, յորջորջել, բայց նաեւ՝ կանչել, ծայն տալ, հրափրել. այս վերջին իմաստին հիմամբ՝ **կոչումը** կը նշանակէ հանդէս, խնջոյք, կերուխում են., իսկ հրափրեալները կը կոչուին **կոչնական**:

Գործօն-գործուն-գործունեայ-գործունակ. - **Գործօնը** որեւէ գործի, աշխատանքի, շարժումի ընթացք տուող կամ զայն պայմանաւորող մղիչ ուժը, ազդակն է (facteur, factor). օրինակ՝ «Սնունդը ֆիզիքական ուժի արտադրութեան հիմնական գործօնն է»: Անյիշելի ժամանակներէ ի վեր այս բառը կիրարկուած է իբրեւ գոյական եւ ածական. մինչեւ հիմա ալ արեւմտահայ բառարանները ունին միայն **գործօնը**՝ երկու իմաստով, պարագան նոյնն էր արեւելահայերէնի մէջ եւս մինչեւ 1950ականները, որմէ ետք՝ վերջին տասնամեակներուն հնարուեցաւ **գործունը**՝ իբրեւ ածական:

Գործուն է որեւէ առարկայ՝ անձ, անասուն, իր կամ երեսոյթ որ գործելու ընթացքի մէջ է, գործել է դադրած, կը գործէ կամ ատակ է գործելու. Օրինակ՝ գործուն պաշտօնեայ, գործուն հրաբուխ, ինքնաշարժ, օրէնք, կարգ են.: Այսպէս, պայման չէ, որ **գործուն** կոչուելու համար՝ հրաբուխ մը տուեալ պահուն լաւ ժայթքէ, այլ ան յարաբերաբար կարճ ժամանակամիջոցի մէջ վերաշխուժացող, վերագարթնող ու լաւ ժայթքող հրաբուխ է, կամ թէ ինքնաշարժ մը, որ կառուտան մէջ կը հանգչի, նմանապէս կրնայ **գործուն** կոչուիլ, եթէ դադրած չէ գործելէ եւ որեւէ ատեն կարելի է զայն քշել: **Գոր-**

ծուն ածականը ունի բոլորովին հայեցի կառոյց եւ վայելչօրէն կը զանազանուի **գործօն** գոյականէն. բաղդատել՝ **խօսիլ-խօսուն, կաշիլ-կաշուն, հասնիլ-հասուն, հոսիլ-հոսուն, յորդիլ-յորդուն, սահիլ-սահուն, վարարիլ-վարարուն...գործել-գործուն:**

Գործունեայ ածականը կը մօտենայ **գործունին**, սակայն չի նոյնանար անոր հետ: Նախ՝ գործունեայ կարելի է կոչել միայն շնչատր էակները, մասնատրաբար մարդը, մինչ գործուն կրնայ ըլլալ նաեւ իրը: Միւս կողմէ՝ **գործունը** կը բնորոշէ ֆիզիքական յատկութիւն, մինչ **գործունեան** կը բնորոշէ բարոյական յատկութիւն. **գործունեայ** է ան, որ կը սիրէ աշխատանքը, չի ծուլանար, չի փախչիր գործել, այս պատճառով ալ ընդհանրապէս կը գործէ, գործելու ընթացքի մէջ է, ժիր, փութացան ու եռանդուն է:

Գործունակը գործելու ֆիզիքական եւ մտային ընդունակութիւն, կարողութիւն ունեցողն է, հոմանիշ է **աշխատունակին**:

Գրգռել-քրքրել. Ասոնց ծայնային ու իմաստային, գէթ փոխաբերական, նմանութիւնները որոշ շփոթ կը պատճառեն սկսնակին ու չափահասին հասարակէս:

Գրգռել. բունը՝ **գրգիռ.** կը նշանակէ բնախօսական որեւէ տպաւորութեամբ կամ դրդումով ներգործել մէկուն ջիղերուն վրայ եւ մղել զայն դէպի որեւէ գործողութիւն կամ հակազդեցութիւն: Դրոյիչ տպաւորութիւնը ընդհանրապէս արտաքին է՝ համ, հոտ, ծայն, շփում, ծեւ ու կերպարանք են. ան կրնայ ըլլալ ներքին եւ՝ յուշ, մղում, յոյզ, կիրք, զգայութիւն են.: Մերծատր հոմանիշներն են՝ **դրդել, ազդել, մղել, յուզել:**

Քրքրել. բունը՝ **քրքիր** կամ **քրքուր.** կը նշանակէ որեւէ խտացած կամ ամբողջական նիւթ քանդել, կազմալուծել, մասնատել, նօսրացնել, փխրել, փափկացնել. օրինակ՝ փորփորել հողը, զգզել բուրդը, բզկտել կամ պատառոտել միսը, որսը, քշփորել հողը՝ կուտ գտնելու համար. պեղել՝ հնութիւն յայտնաբերելու համար. փոխաբերաբար՝ մանրամասն որոնել, փնտռել (որեւէ տեղեկութիւն գիրքի մը մէջ, որեւէ առարկայ գրպանին կամ տոպրակին մէջ, որեւէ յուշ կամ մանրամասնութիւն սեփական գիտակցութեան մէջ). «*Պապը քրքրեց յիշողութիւնը, յետոյ յանկարծ պայծառանալով հարցրեց*» (Ս. Խանգատեան): Մերծատր հոմանիշներն են՝ **փորփրել, փափկացնել, քշփորել, պեղել, քննել, հետազօտել, պրպտել, տակն ու վրայ ընել, քայքայել, զգել-զգզզել, պատառոտել, քակել, ցրուել, խառնել-խառնշտակել են.:**

* «*Ոմանք կը սիրէին գրգռել իր զգացումները, քրքրել իր ապրած ու մեր չտեսած փարիւններու յիշողութիւնը*» (Յակոբ Զուլաքեան):

Կենսունակ չեն եղած բառակազմութեան առումով. առաջինը տուած է **դիւրագրգիռ, շահագրգիռ, չարագրգիռ, երկրորդը՝ հետաքրքիր:**

Գրական-գրային-գրաբանական.- **Գրական** կը նշանակէ՝ ա) գեղարուեստական գրականութեան յատուկ կամ վերաբերող. օրինակ՝ գրական աշխատութիւն, գրական թերթ. բ) գրականութեամբ զբաղող, օրինակ՝ գրական գործիչ, գրական դէմք են. գ) գրականութեան մէջ կիրարկուող. օրինակ՝ գրական լեզու, գրական յատկանիշ:

Գրային կը նշանակէ՝ ա) գիրով արտայայտուած. օրինակ՝ գրային հայերէն, որ կը հակադրուի նախագրային հայերէնին, բ) գիրի միջոցով կատարուած. օրինակ՝ գրային հաղորդակցութիւն, որ կը հակադրուի բանատր հաղորդակցութեան, այս պարագային կարելի է **գրայինն** ու **գրատրը** հոմանիշ նկատել. գ) գիրերու, տառերու յատուկ. օրինակ՝ գրային յատկութիւն ...մետրոպեան երկաթագրերուն անջատ գրուիլը գրային յատկութիւն մըն է, մինչ արաբերէնի տառերը, օրինակ, կցական գրութիւն ունին:

Գրաբանական կը կոչենք այբուբենի մը յղացքային յատկութիւնները. մետրոպեան այբուբենի գրաբանական յատկութիւններն են՝ ա) ծախէն դէպի աջ ընթացքը, այլ խօսքով՝ մեր այբուբենը աջընթաց է. մինչ արաբերէնը, օրինակ, ծախընթաց է բ) ծայնատրոններով օժտուածութիւնը, մինչ փինիկեան այբուբենը, օրինակ, ծանատրագուրկ էր, գ) իւրաքանչիւր հնչիւնի մէկ տառի եւ իւրաքանչիւր տառի մէկ հնչիւնի յատկացումը. դ) բառերուն մէջ արտասանուող՝ սակայն չգրուող ըի պարագան:

Դժուար անցնող-դժուար անցանելի.- **Դժուար անցնող** է կամ կրնայ ըլլալ ցաւ մը, հիւանդութիւն մը, արատ մը, քիծ մը են.:

Դժուար անցանելի է կամ կրնայ ըլլալ ճամբան, կիրճը, ճահճախտը, աագուտը, ճահիճը, անտառը, մացառուտը, կամուրջը են.:

Դիտել-դիտարկել.- **Դիտելը** բնախօսական այն արարքն է, որով մեր տեսադաշտին մէջ ինկող առարկաներն ու երեւոյթները կ'ընկալենք առանց մասնատր ճիգի. օրինակ՝ դիտել ծովը, լեռը, խաղը, հեռատեսիլը են. (regarder, to look):

Դիտարկելը մտային յատուկ լարում պահանջող գործողութիւն կամ փորձարկումներու շղթայ մըն է, ընդհանրապէս գիտաշխատանոցային պայմաններու մէջ, որով կ'ուզենք բացատրել իրերու եւ երեւոյթներու յատկութիւնները, էութիւնը, ծագումը, հոլովոյթը, պատճառահետեւանքային կապը են. հետազօտել, ուսումնասիրել (observer, to observe):

Եզակի-եզական.- Երկուքն ալ ածական են եւ կը բնորոշեն առարկային մէկութիւնը, միակութիւնը, սակայն տարբեր անկիւններէ, տարբեր առումներով:

Իբրեւ քերականական եզր, **եզակին** կը բնորոշէ բառի մը մէկ առարկայ ցոյց տալու կամ անուանելու իրողութիւնը. օրինակ՝ **մանչ, աղանի, նարինջ** են.։ Փոխաբերական իմաստով՝ եզակի կ'անուանենք նաեւ առարկայի,

գործողութեան, երեսոյթի ոչ-ընթացիկ, ոչ-սովորական, բացառիկ ըլլալու, հազուագիւտ պատահելու հանգամանքը. օրինակ՝ **եզակի առիթ, եզակի աշխատութիւն, եզակի մանկավարժ** են.:

Գալով **եզականին՝** այս ածականը կը համապատասխանէ **եզակի** փոխաբերական իմաստի սաստկական աստիճանին, շատ անելի կը շեշտէ ու կ'ընդգծէ զայն. բաղդատել՝ **եզակի առիթ** եւ **եզական առիթ**, երկրորդը առաջինին անելի շեշտուած իմաստը ունի, կը նշանակէ նմանը չունեցող, անհամեմատելի:

Եռամեայ-երեքամեայ. Շատ յաճախ իրարու հետ շփոթուող ածականներ են ասոնք:

Եռամեայ կը նշանակէ երեք տարուան տեսողութիւն ունեցած կամ ունեցող, երեք տարուան վրայ երկարած կամ երկարող. օրինակ՝ եռամեայ դասընթացք, եռամեայ ծրագիր, եռամեայ աշխատանք, եռամեայ պատեւագմ, եռամեայ վարժարան, եռամեայ քննութիւն,- քննութիւն, որ տեղի կ'ունենայ երեք տարին անգամ մը,- են.: Միա միատրներով կը ստանանք՝ **երկամեայ, քառամեայ, հնգամեայ, ութամեայ, իննամեայ, տասնամեայ** են.:

Երեքամեայ կը նշանակէ երեք տարուան կեանք ունեցած, երեք տարի ապրած, երեք տարեկան եղած. օրինակ՝ երեքամեայ որդի, երեքամեայ հորթ, երեքամեայ ծառ են.: Այլեւ՝ երեքօրեայ (*երեքօրեայ լուսնի նման* - ժող. երգ), երեքամսեայ են.: Նաեւ՝ չորսօրեայ, չորսամսեայ, չորսամեայ:

Այս ալ պէտք է ըսել, որ միա թուականներուն հետ այս զանազանութիւնը չունինք. օրինակ՝ հոն ուր կ'ըսենք **եռամեայ դասընթացք** եւ **երեքամեայ մանուկ**, ապա հաւասարապէս կ'ըսենք **եօթնամեայ դասընթացք** եւ **եօթնամեայ մանուկ**: Ուրեմն միայն **երեք** եւ **չորս** թուականներն են, որ բարդութեանց մէջ կը ցուցաբերեն արմատական երկու տարբերակներ:

Ետք-յետոյ-վերջ. Ասոնք հոմանիշներ են այն առումով, որ երեքն ալ կը ծառայեն ցոյց տալու անելի ուշ, ապագայ, գալիք ժամանակ մը: Այս հասարակաց իմաստն ալ պատճառ կը դառնայ բոլոր շփոթներուն, սխալագրութեանց կամ սխալ կիրարկութիւններու, քանի որ այս երեքը կը պատկանին խօսքի տարբեր մասերու:

Ետքը յետադրութիւն մըն է, որ ձեւատրուած է աշխարհաբարի մէջ, շատ հաւանաբար **յետ** մակբայէն. գրաբարը չունէր զայն: Ունի ժամանակային եւ տեղական իմաստ՝ դասէն ետք (ժամանակ), **անտառէն ետք** (տեղ, որ շատ գործածական չէ):

Յետոն գրաբարեան մակբայ մըն է եւ այդպէս ալ կը մնայ աշխարհաբարի մէջ:

Վերջը գրաբարեան գոյական մըն է, որ նմանապէս կը պահէ իր ինքնութիւնը արդի հայերէնի մէջ:

իրենց բնոյթին բերումով այս երեքը պէտք է կիրարկուէին միայն
ա) **եսքը**՝ բացառական հոլով խնդիրի մը հետ՝ իբրեւ բայական լրացում.
օրինակ՝

- Ներկայացումէն **եսք** կը հանդիպինք:
- Մեզմէն **եսք** ովքե՞ր պիտի ստանձնեն այս գործը:
- Ճաշելէ **եսք** կը մրափէ սովորաբար:
- Այդ շէնքէն **եսք** պիտի տեսնես հրապարակ մը:
- Իրմէ **եսք** նստած էր Արամը:
- Ինձմէ **եսք**՝ ջրհեղեղ:

բ) **յետուն**, իբրեւ մակբայ, պէտք է կիրարկուէր միայն բայի հետ՝ ժամա-
նակի պարագայական լրացումի պաշտօնով. օրինակ՝

- **Յետոյ** գացի, հեռուն լացի:
- Դուն աւարտէ՛ գործը, **յետոյ** կը նայինք:
- Հիմա յարմար չէ, **յետոյ** կը խօսինք այդ մասին:

գ) **վերջը**՝ գոյականի յատուկ բոլոր պաշտօններով. օրինակ՝

- Պատմութեան **վերջը** (յատկացեալ-ենթակայ) կը մօտենայ:
- Սկիզբը լաւ էր, սակայն **վերջը** (ուղիղ խնդիր) չսիրեցի:
- Այսպէսով հասանք պատմութեան **վերջին** (անուղղակի խնդիր):

Սակայն իրականութիւնը տարբեր է:

Հայերէնը, յատկապէս արեւմտահայերէնը, ի տարբերութիւն արեւելա-
հայերէնի ու եւրոպական կարգ մը լեզուներու, դիւրաւ կը թոյլատրէ, որ այս
երեք բառերը ներթափանցումներ կատարեն, մէկը գործածուի միայն փո-
խարէն, այլ խօսքով՝ կիրառական ամբողջական կայունութիւն չունինք, եւ
լեզուն ի՞նք է այդպէս թոյլատրողը: Այսպէս, շատ սովորական է **վերջ** գ-
ոյականի իբրեւ յետադրութիւն, այսինքն՝ **եսքի** փոխարէն կիրարկութիւնը.
օրինակ՝ «**Ներկայացումէն վերջ** կը հանդիպինք»⁴: Նոյն **վերջին**՝ իբրեւ
մակբայ կիրարկութիւնը. օրինակ՝ «Դուն աւարտէ գործը, **վերջը կը նա-
յինք**»: Իսկ նոյն **եսք** յետադրութիւնը, որոշիչ յօդ մը առնելով, դիւրաւ կը
կիրարկուի մակբայաբար, եւ ասի Շանթին շատ սիրած ոճն էր, նոյնը կը
գտնենք անոր աշակերտներուն, բայց նաեւ քիչ մը ամեն արեւմտահայու
քով. օրինակ՝ «Հիմա յարմար չէ, **եսքը կը խօսինք** այդ մասին»: **Յետոյ**
մակբայը շատ դիւրաւ կը կիրարկուի իբրեւ յետադրութիւն. օրինակ՝ «**Ճա-
շէն յետոյ** քիչ մը քալեցինք»: Ասոնք այնպիսի ներթափանցումներ են, որ
ֆրանսերէնը, անգլերէնը կամ իտալերէնը պիտի չթոյլատրէին խօսողին,
հաւանաբար շնորհիւ կանոնակարգումի այն բարձր մակարդակին, որուն
հասած են այդ լեզուները, որուն զգալիօրէն հասած է արեւելահայերէնն ալ
եւ որմէ տակաւին բառական հեռու են արեւմտահայն ու արեւմտահայերէնը:

Այս գրեթէ համատարած շփոթը, - որմէ շատ քիչեր միայն զերծ են, - կար-
ծես չէր բաւեր, կարգ մը արեւմտահայ հեղինակներ կը թելադրեն, որ երբ
յետադրութեան խնդիրը բացառական հոլով կիրարկուի, ապա **եսք** յե-
տադրութիւնը փոխարինուի **յետոյով**. այսինքն՝ ըսենք՝ **ուտելէ յետոյ, խմելէ**

յետոյ, աշխատելէ յետոյ եւ այսպէս շարունակ, փոխանակ ըսելով՝ **ուտելէ ետք, խմելէ ետք, աշխատելէ ետք** են։ Լեզուական ու մանաւանդ մանկավարժական ոչ մէկ լուրջ հիմնատրում ունի այս առաջարկը իր կարգին, եւ ան կը ծառայէ քիչ մը եւս բարդացնելու կացութիւնը եւ անելի մոլորեցնելու միտքերը։

Արեւմտահայոյն շփոթներուն մէջ հաւանաբար որոշ դերակատարութիւն ունի արեւելահայերէնն ալ, ուր կը տիրէ հետեւեալ կացութիւնը։

Արեւելահայերէնը իբրեւ կապ կը գործածէ **յետոյ** բառը, որ միաժամանակ մակրայ է. այսպէս՝ **ներկայացումից յետոյ, տարիներ յետոյ եւ յետոյ կը գամ**, եւ ճիշդ այս կիրարկութիւնն է, որ յատկապէս փոխադրութեանց առթիւ կը մտնէ արեւմտահայերէնի մէջ. փոխադրողը բաւարար գիտութիւն կամ զգոնութիւն չունի, որպէսզի **յետոյ**ի փոխարէն **ետք** դնէ իր փոխադրութեան մէջ։

Աւելցնենք, որ արեւելահայերէնը չունի **ետք** յետադրութիւնը։ Վերջապէս՝ արեւելահայը ընդհանրապէս լաւ կը ճանչնայ **վերջ** բառի գոյականական բնոյթը եւ չի գործածեր զայն ո՛չ իբրեւ յետադրութիւն, ո՛չ իբրեւ մակրայ. շեղումները հազուադէպ են։

Տեսնել ստորեւ **նախ, ապա, յետոյ, վերջապէս** քառեակը։

Երախայ-Երեխայ. - Ըստ Աճառեանի՝ սկզբնածելը առաջինն է (առ այս ան կը մէջբերէ ասորական *raxā* բառը՝ իբրեւ բնօրինակ) եւ կը նշանակէ «անկնունք մանուկ», որուն վրայ հետզհետէ անցած է պարզապէս «մանուկ»ի իմաստը. ան շատ հարեւանցի կ'ակնարկէ **երախայ** ձեւի մը եւս։ Իսկ *Նոր հայկազեանը* հաւասարապէս կ'ընդունի երկու ձեւերը՝ **մանուկ** իմաստին համար, մինչ **անկնունք** իմաստին կը վերապահէ միայն **երախայ** ձեւը։

Հայերէնի մէջ կան բաւական քառեր, որոնք տարբերակներ ունին «ա» եւ «ե» ձայնատրոններով. օրինակ՝ **արագ-երագ, աղտիւր-եղտիւր, առասան-երասան, փարիսացի-փարիսեցի, Արաքս-Երասխ** են։ Ենթադրելի է, որ նախաքրիստոնէական շրջանին հայերէնի մէջ ասոնք հաւասարապէս նշանակած են **ծօկեր, մանուկ, անչափահաս**։ Իսկ քրիստոնէութեան մուտք գործելէն ետք հետզհետէ տեղի ունեցած է իմաստային ինչ-որ բեւեռացում մը, եւ **անկնունք** հասկացութեան յատկացումն է միայն **երախայ** ձեւը։

Այսպիսի զանազանութեամբ հետազային ընթացած են այս զոյգ քառերը յատկապէս արեւմտահայ իրականութեան մէջ, մինչ տարբեր ընթացք ունեցած են անոնք արեւելահայերէնի մէջ, ուր իշխող եղած է **երեխայ** ձեւը ու անտեսուած է **երախայ**-ն։

Մալխասեան ունի միայն **երեխայ** տարբերակը, որուն կը վերագրէ զոյգ իմաստները՝ **անկնունք** եւ **մանուկ** հաւասարապէս։ Իսկ Ակադեմիայի քառահատորը եւ Աղայեան իրենց կարգին կ'ընդունին միայն **երեխայ**-ն, որմէ սակայն զեղչած են **անկնունք** իմաստը եւ զայն յատկացուցած են միայն «մանուկ, անչափահաս զաւակ, անփորձ ու միամիտ» իմաստներուն։ Եւ-

թաղրելի է որ իմաստային այս սահմանափակումը հետեւանք է խորհրդային կրօնական բարքերու թելադրանքին, որու հետեւողութեամբ ծնունդ առին այդ՝ այլապէս բարձրորակ բառարանները:

Երախտիք-երախտաւոր-երախտագիտութիւն.- Երախտիքը բարի, գնահատութեան արժանի գործն է, վաստակ, մարդկութեան ժառանգ ձգուած աւանդ:

Երախտաւորը կամ երախտագործը այն անձն է, որ երախտիք ձգած է իր շուրջը կամ ետին:

Երախտագիտութիւնը յիշեալ երախտիքէն օգտուողներու ցուցաբերած ճանաչումն է, համապատասխան վերաբերումն ու գնահատանքը: Նաեւ՝ երախտագէտ-երախտիքը ճանչցող, գիտցող, գնահատող անձը, իսկ հականիշը՝ երախտամոռ-երախտիքը անգիտացողը, մոռցողը:

Երկտող-երկատող.- Երկտողը կարճ գրութիւն մըն է, ընդհանրապէս նամակ մը, որ անպայման երկու տողէ չի բաղկանար: Կրնայ ութ-տասը տող ալ ըլլալ:

Երկատողը ուտանաւորի տեսակ մըն է, որուն իւրաքանչիւր տունը բաղկացած է երկու տողէ: Աւ. Իսահակեանի *Արու-Լալա Մահարին* գրուած է երկատողերով, որոնց առաջինն է՝

«Եւ կարաւանը Արու Լալայի աղբիւրի նման մեղմ կարկաչելով

Քայլում էր հանգիստ, նիրհած գիշերով, հնչուն զանգերի անուշ դողանքով»:

Զգալ եւ զգայել.- Զգալը կը բնորոշէ արտաքին աշխարհէն զանազան տպաւորութիւններու օրինակ՝ տաքի ու պաղի, ընկալումը: Անով կը բնորոշենք նաեւ ներքին՝ հոգեկան ու մտածական զանազան վիճակներու՝ ուրախութեան, տխրութեան, վախի, երանութեան, մտահոգութեան, սիրոյ, համակրանքի ու հակակրանքի ապրումներու յառաջացումն ու ներգործութիւնը. օրինակ՝ **հաճոյք զգալ, ուրախ զգալ, սարսուռ զգալ** են.: **Զգալ՝** կը նշանակէ մինչեւ իսկ **նկատել, գիտակցիլ, անդրադառնալ**. օրինակ՝ **«Սկսան այդ պահուն զգաց, որ Օրեթ յալեա երբեք պիտի չսիրէր զինք»** (Մարսել Փրոստ):

Զգայել կը նշանակէ արտաքին աշխարհի նիւթական գոյերը ընկալել զգայարաններու անմիջական միջնորդութեամբ. օրինակ՝ մատներու հպումով կը զգայենք մարմարին պաղութիւնը, քիմքով կը զգայենք օդին բարկութիւնը, լսողութեան լարումով կը զգայենք շշուկները, ռունգերով կը զգայենք բոյրերն ու այլ հոտեր:

Ճիշդ է, որ այս երկու բայերը ունին նոյն արմատը, ճիշդ է նաեւ, որ զգալու համար ալ անհրաժեշտ է զգայարանը, այսուհանդերձ զգալու առթիւ զգայարաններու անմիջական միջնորդութիւնը անորոշ կը մնայ. ո՞ր զգայարանով կը սիրենք կամ կ'ատենք, կը վախնանք կամ կը խիզախինք:

Մինչդեռ կարելի չէ զգայել՝ առանց դիմելու զգայարանի մը ուղղակի միջ-
նորդութեան ու լարումին:

Զգացուիլ եւ զգածուիլ.– Գրաբարն ու մեր երկու աշխարհաբարները հաւա-
սարապէս ունեցած են այս երկուքը՝ իբրեւ տարբեր բայեր: Արեւելահայ ար-
դի բառարանները մինչեւ Ի. դարու առաջին կէսը պահեցին երկրորդը.
Մայիսասեանց ունի **զգածնուլ, զգածումն, զգածուցանել, զգածիլ, զգա-
ծուիլ**՝ հանդերձ անձնական ու բնագրային օրինակներով, իսկ Արեղեան
զայն կիրարկած է 1940ականներուն⁵: Սակայն անկէ ետք ջնջուեցաւ այս
բառը եւ արտաքսուեցաւ⁶ արեւելահայերէնէն, մնաց միայն **զգացուել**, որուն
մէջ ամփոփած են երկուքին իմաստները, որոնք խորքին մէջ համատեղելի
կամ շփոթելի չեն, նոյնիսկ եթէ հոմանշութեան տարտամ եզրեր ունենան:
Այլ հարց, թէ արեւմտահայերէտ մէկ կարետոր մասը, թերեւս մեծ մասը,
նմանապէս կը շփոթէ զանոնք, որովհետեւ պէտք եղած լրջութեամբ չեն
ուսուցուիր այսպիսիները:

Առաջինը **զգալ** բային կրատրականն է. եթէ **զգալ** կը նշանակէ զգայա-
րանով **ընկալել** գործօն մը, օրինակ՝ ցաւը, հաճոյքը, գրկանքը, ապա **զգա-
ցուիլ** պիտի նշանակէ **ընկալուիլ**: Արդ, տրամաբանօրէն այս բայը չի կրնար
իբրեւ ենթակայ ունենալ անձի անուն մը. անհեթեթ բան է ըսել՝ «**Թորոսը
շատ զգացուեցաւ**»,– ինչ որ շատ սովորական արտայայտութիւն մըն է մեր
մէջ: Եթէ մեկնաբանենք այս անհեթեթութիւնը, ապա ան կը նշանակէ՝ «մէ-
կը Թորոսը զգաց իր մէջ կամ Թորոսը զգացուեցաւ մէկուն կողմէ», ուր
զգացողը, պարզ է, Թորոսը չէ, մէկն է: Բայց մի՞թէ կարելի է **զգալ մէկը**...,
ինչպէս կը զգանք ցաւը, հրճումանքը, կարօտը: Անշուշտ շատ վերամբարձ
ոճով կարելի է ըսել՝ «**քեզ իմ մէջս կը զգամ**», բայց սա գեղարուեստական
փոխաբերութիւն է, բանաստեղծական խօսք է, ընթացիկ ոճ չէ: Եւ ինչպէս
որ կարելի չէ զգալ մէկը, ապա կարելի ալ չէ, որ մէկը **զգացուի**:
Այսուհանդերձ շատ ընթացիկ է արեւմտահայուն բերնէն լսել, թէ ինք «շատ
զգացումս է» այս կամ այն պատճառով, այս կամ այն առիթով կամ բանէն
եւ այլն. ըսել ուզածը, խորքին մէջ, ա՛յն է, որ ինք «շատ ազդուած է», բայց
ահա ճիշդ բառը չի գտներ ան:

Իսկ ի՞նչ կը նշանակէ **զգածուիլ**. այս ալ կը նշանակէ **իր մէջը կրել, հա-
մակուիլ, յուզուիլ, ազդուիլ**,– եւ ահա ճիշդ ա՛յս բառն է, որ վերը կը փըն-
տոռուէր **զգացուիլ**ին մէջ: Մենք **կը զգածուինք** (չենք զգացուիր), այսինքն՝
կը համակուինք, կը յուզուինք, կ'ազդուինք անուշ խօսքէ մը, ազնիւ վերա-
բերումէ մը, գեղարուեստական առիւնքնող յայտագիրէ մը եւ այլնէ:

Մնայուն շփոթի առարկայ են այս երկուքէն ծեաւտրուած ածականները
եւ՝ **դիւրազգաց** եւ **դիւրազգած**⁷, **խորազգաց** եւ **խորազգած**⁸:

Սկսելու համար ըսենք, որ հայերէնը **դիւրազգաց** բառ չէ ունեցած. ան
չկայ *Նոր հայկազեանի* (1837), *Պետրոս Կարապետեանի* (1907), *Գաբա-
մաճեանի* (1913) ու *Գայայեանի* (1937) բառարաններուն մէջ: Վերջին երեքը

ունին, սակայն, **դիւրազգած** եւ **դիւրազգածութիւն**: Արեւելահայերէն Մալ-խասեան նմանապէս չունի **դիւրազգաց**, այլ ունի միայն **դիւրազգած** եւ **դիւրազգածութիւն**⁹: Աճառեան ասոնց վրայ կ'աւելցնէ **խաւարազգած**, **խորհրդազգած**, **սգազգած**, **սեւազգած**: Ինչպէս նկատելի է, կատարեալ ներդաշնակութիւն կայ Մալխասեանի ու արեւմտահայ բառարանագիրներու միջեւ մինչեւ Ի. դարու կէսը:

Ասոնց հակառակը՝ մեր նորագոյն բառարանները ունին **դիւրազգաց**, **դիւրազգացութիւն**, **դիւրազգացականութիւն** են., ուր **դիւրազգաց** պիտի նշանակէր «դիւրաւ զգացող»... բայց իրապէս նման հասկացութիւն ունի՝ հայերէնը: Մինչդեռ ըմբռնելի է, որ ունենանք **խորազգաց** հասկացութիւնը, իբրեւ «լաւ, խորապէս զգացած, խորամուկ, խելամուտ» են. (Մալխասեանց). այս բառը իր այս իմաստով գործածուած կը գտնենք Աբեղեանի կողմէ. «*Մենք զգում ենք նրա խորազգաց սրտի սքանչացումը*»¹⁰: Անշուշտ այս կիրարկութիւնը չի վաներ **խորազգածը**, որ կը նշանակէ «խորապէս ազդուած, համակուած, կլանուած» եւ ուրիշ բան է:

Արդ, արեւմտահայերէնի մէջ ուրկէ՞ բուսան վերոնշեալ անհեթեթ բառերը: Շատ պարզ է, առանց քննական ոգիի անոնք ընդօրինակուեցան արեւելահայ նորագոյն բառարաններէ, ուր նոյնացուած են **զգացուիլն** ու **զգածուիլը**, եւ պահուած է միայն առաջինը, եւ **զգաց** արմատով ալ ածանցուած ու բարդուած են բերուած բառերը՝ բոլորն ալ կեղծ ու թխածոյ:

Պատշաճ է որ հետզհետէ անդրադառնանք այս նրբութեան:

Զեկուցում-զեկոյց. **Զեկուցումը** որեւէ գիտական, պատմական, մանկավարժական, մշակութային հարցի կամ բնաբանի մասին բանաւոր կամ գրաւոր ըստ ամենայնի ամբողջական հաղորդում մըն է:

Զեկոյցը նախորդէն կը տարբերի պարզապէս իր ծաւալով, տարողութեամբ եւ անմիջականութեամբ. ան բանաւոր կամ գրաւոր հակիրճ հաղորդում մըն է, տեղեկութիւն մը՝ տրուած որեւէ (ստորադաս) անդամի կողմէ վերադաս մարմինին. կամ ժողովականի մը կողմէ՝ վարչութեան անդամներուն. ան կրնայ բովանդակել նաեւ գիտական որեւէ հետազօտութեան արդիւնքի մէկ ամփոփ շարադրանքը:

Զուրկ-զերծ. Երկուքն ալ որակական ածական են, կ'առնեն բացառական հոլով խնդիր եւ ցոյց կու տան բանի մը՝ առարկայի, յատկանիշի, գործողութեան կամ որեւէ երեսոյթի բացակայութիւնը կամ չգոյութիւնը. սակայն՝ **Զուրկը** ցոյց կու տայ դրական իրողութեան մը բացակայութիւնը, օրինակ՝ **ըմբռնումէ զուրկ**, **ծնողքէ զուրկ**, **հայրենիքէ զուրկ**, **ընկերներէ զուրկ**, **նեցուկէ զուրկ**, **իրաւունքէ զուրկ** են. օրինակ՝ «Այս հողը զուրկ է որոգումի ջուրէ»:

Զերծը ցոյց կու տայ բացասական իրողութեան մը բացակայութիւնը, օրինակ՝ **ակասէ զերծ**, **թերութենէ զերծ**, **վնասէ կամ վտանգէ զերծ** են.

օրինակ՝ «Այս գարնան ծառերը գերծ մնացին կարկուտէ»: Համապատասխան բայերն են՝ **գրկել** եւ **գերծել**։ օրինակ՝ **ազատագրկել**, **իրաւագրկել**, **հայրենագրկել** եւ **ականագերծել**, **զգայագերծել**, **վարակագերծել**, **վնասագերծել**, **ցաւագերծել**, են.:

Ընկերութիւն-ընկերական-ընկերային.- Ընկերութիւնը իր պարզագոյն ու վաղեմի իմաստով կը նշանակէ ընկեր ըլլալը, կարգ մը անձերու իրարու միջեւ ստեղծած մտերմական, բարեկամական յարաբերութիւնը (amitié, friendship): **Ընկերութիւն** կը կոչենք նաեւ կարգ մը ազգայիններու կողմէ հաստատուած այն կազմակերպութիւնը, որ կը ծառայէ զանազան հանրային նպատակներու։ օրինակ՝ գրատարած ընկերութիւն, բարեսիրական ընկերութիւն, կրթասիրաց ընկերութիւն են.: **Ընկերութիւն** կը կոչուի նաեւ խումբ մը ձեռներէցներու համատեղ ճիգերով ու դրամագլուխով հաստատուած տնտեսութիւնը՝ գործարան, վաճառատուն, ճամբորդական, իրատարակչական, շինարարական, առետրական գրասենեակ են.: Եւ վերջապէս իր լայն իմաստով **ընկերութիւն** կը կոչենք համատեղ կեանքի ընդհանուր պայմաններու բերումով միաւորուած մարդոց այն կազմակերպ ամբողջութիւնը, որ կրնայ ընդգրկել զանազան ծաւալի համայնքներ՝ թէկու՛զ երկրի մը ամբողջ բնակչութիւնը իր զանազան շերտերով, ընդհուպ ամբողջ մարդկութիւնը (société. society): Անշուշտ ասոնք բաւական շփոթեցուցիչ հասկացութիւններ են, որոնց զանազանումը պարտինք կատարել ըստ խօսքային միջավայրի վերլուծումին:

Ընկերական եւ **ընկերային** ածականները կը սերին **ընկերութիւն** հասկացութեան առաջին եւ վերջին իմաստներէն:

Ընկերականը սահմանափակ հասկացութիւն է եւ կը նշանակէ ընկերներու միջեւ տեղի ունեցող, ընկերներու յատուկ, ընկերներու վերաբերող, բարեկամական, մտերմական (amical, amicable-friendly). օրինակ՝ ընկերական հաւաքոյթ, ընկերական յարաբերութիւն, հանդիպում, ընկերական ոգի, ընկերական խնդրանք են.: **Ընկերական** կը կոչենք նաեւ այն անձը, որ ընկերներու շրջանակին մէջ գիտէ պատշաճ վերաբերիլ, յարգել ու գնահատել զանոնք եւ յարգել անոնց հանդէպ պարտատրութիւնը՝ ընկերական պարտքը:

Ընկերայինը կը նշանակէ ընկերութեան, հանրութեան, հասարակութեան յատուկ (social). ընկերային կամ հասարակական,- ինչպէս զայն կ'անուանեն արեւելահայերը,- հարցեր են, օրինակ, կրթութիւնը, արդարութիւնը, աշխատանքը, ամուսնութիւնը, ամուսնալուծումը, խղճի ու մտածումի ազատութիւնը են.: **Ընկերային** կը կոչենք նաեւ այն անձը, որ մաս կը կազմէ ընկերութեան մը, կը մասնակցի անոր գործունէութեան եւ իր բաժինը կը բերէ զանազան ծառայութեանց: Ընկերային է նաեւ ան, որ գիտէ պարտ ու պատշաճ վերաբերում ցոյց տալ իր շրջապատին հանդէպ: Այս

նոյն հասկացութեան ծիրէն ներս յառաջացած եզրեր են **ընկերաբան, ընկերաբանութիւն, ընկերաբանական** ենւ.:

Թեթեամիտ-թեթեաբարոյ.– Երկու բոլորովին տարբեր հասկացութիւններ են, որոնք զիրար չեն պայմանատրեր:

Թեթեամիտը այն անլուրջ, թեթեամիկ անձն է, որ կը խօսի ու կը գործէ առանց երկար ու խոր կշռադատելու իր խօսքի կամ գործի հետեւանքները:

Թեթեաբարոն թեթեւ վարք ու բարք ունեցողը, բարոյական անպատշաճ ու անպարկեշտ կեանք վարողն է: Կարելի է թեթեամիտ ու միաժամանակ թեթեաբարոյ ըլլալ, սակայն կարելի է նաեւ թեթեամիտ ըլլալով հանդերձ՝ շատ առաքինի վարք ու բարք ունենալ:

Թերեւս-գուցէ-դեռեւս.– Երկուքն ալ եղանակատրող բառ են եւ ցոյց կու տան խօսողին դատողութիւնը դէպքերու, անցքերու, երեւոյթներու իրացման հաւանականութեան մասին, սա տարբերութեամբ, որ **թերեւս** կը թելադրէ չէզոք կամ դրական հաւանականութիւն մը. օրինակ՝ **թերեւս** անծրեւի, **թերեւս** այսօր բանան ճամբաները, **թերեւս** փոթորիկը խաղաղի, **թերեւս** գտնես կորուստդ կամ յիշես ենւ.: Մինչ **գուցէ** կը թելադրէ բացասական հաւանականութիւն. օրինակ՝ **գուցէ** ապրատ մը չկարենայ ապահովել, **գուցէ** վիճակը վատթարանայ, **գուցէ** մեր վերջին հանդիպումը ըլլայ այս, **գուցէ** կինը չուզէ ընդունիլ զինք, **գուցէ** մեռած ըլլայ:

«Ուրիշ շրթներ գուցէ վաղը կամ հիմա

Կը համբուրեն քո սիրածին կաթոգին» (Ա. Իսահակեան):

*«Եւ քերթուածները, որոնց մէն մի բառին ու վանկին
Վրայ ես սիրտ հալոցուցի, գուցէ անկին մը պառկին,
Առանց որ մէկը դէէ իրենց բուն շեշտն անոնց վրայ»* (ՎԹ):

Բերենք Մալխասեանցի բանածնումն ալ. «*Դերեւս*՝ անելի գործ է ածում՝ երբ արտայայտում է յոյս, ցանկութիւն՝ որ մի բան լինի, իսկ *"գուցէ"* երբ արտայայտում է երկիւղ, կասկած, չլինի թէ լինի»:

Գրքունակ են եւ արեւմտահայերէնի մէջ գրեթէ չեն կիրարկուի որ այլեւ «մի գուցէ» եւ «գուցէ թէ» տարբերակները:

Քանի որ այս բառերը կ'ակնարկեն ոչ ստույգ՝ հաւանական պատահարներու, պատշաճ է, որ իրենց հետ կիրարկուի ըղծական եղանակի բայ եւ ոչ թէ սահմանական եղանակի: Ըստ այսմ կիրարկուած է բայը մեր կազմած օրինակներուն մէջ:

Դեռեւս մակբայը կցական բարդութիւն մըն է՝ **դեռ** ու **եւս** բառերու գումարը, որ հոմանիշ է **դեռ, տակաւին** կամ **մինչեւ այս պահը** հասկացութեանց. օրինակ՝ «Այդ յուրը **դեռեւս** վառ է անոր հոգիին մէջ»: Պէտք է ըսել, որ արեւմտահայ բառարանագրութեան, ինչու չէ նաեւ լեզուին մաս չէ կազմած, որովհետեւ ան յառաջացած է արեւելահայերէնի մէջ: Սակայն մեր բա-

ռապաշարները հետզհետե՝ ներթափանցումի զօրատր հակում ցոյց կու տան, յատկապէս արեւելահայերէնէ դէպի արեւմտահայերէն, ինչ որ քնաւ մտահոգիչ չէ, չըսելու համար որ քաջալերելի ալ է: Միայն գիտնանք զանազանել համանուն երկու բառերը. **թերեւս** կ'արտասանուի **թե-րե-ւըս**, մինչ **դեռեւս** կարտասանուի **դեռ-ե-ւըս**:

Թիկնեղ-մարմնեղ.- Թիկնեղին արմատն է թէկն, որ կը նշանակէ կոնակ՝ ուսերէն մինչեւ գօտկատեղ երկարող մասը: Իսկ **թիկնեղ** կը նշանակէ լայն թիկունք ունեցող, լայնաթիկունք, թիկնաւտ:

Մարմնեղ կը նշանակէ ընդհանուր մարմնով մեծոյ՝ հասակով ու լայնքով, փարթամ, խոշորակազմ, մեծոյ:

Անշուշտ որոշ յարաբերակցութիւն կայ այս երկու հասկացութեանց միջեւ՝ այն իմաստով, որ թիկնեղը սովորաբար նաեւ մարմնեղ է եւ հակառակը, սակայն սա բոլորովին ալ պայման չէ: Մարզիկներ կան, որոնք թիկնեղ են՝ առանց մարմնեղ կամ փարթամ ըլլալու:

Ինչ որ – ինչ-որ.- Ինչ որ բաղադրեալ յարաբերական դերանուն մըն է: Բուն դերանունը **ինչ** բառն է, որուն կցումն է **որ** թարմատարը, ճիշդ հետեւեալներուն պէս՝ **ով – ով որ, ուր – ուր որ, երբ – երբ որ, ինչպէս – ինչպէս որ, քանի – քանի որ** են.: Իր այս կիրարկութեամբ՝ **ինչ որը** կը փոխարինէ ոչ թէ գլխաւոր նախադասութեան մէկ անդամը երկրորդական նախադասութեան մէջ, այլ ամբողջ գլխաւորը.

- Դուք նոր կ'անդրադառնաք, **ինչ որ** ցաւալի թերացում մըն է:
- Դո՛ւն ես ըսողը, **ինչ որ** կը հաստատէ իրողութիւնը:
- Իր վկայութիւնը զլացած է, **ինչ որ** քաղաքացիական յանցանք է:

Առաջին օրինակին պարզացումը կու տայ՝ «Ձեր նոր անդրադառնալը ցոյց կու տայ, թէ...», - այլ խօսքով՝ գլխաւոր նախադասութիւնը իր բոլոր բաղադրիչներով համատեղ փոխարինումն է «ինչ որ» յարաբերական դերանունով, որուն միջնորդութեամբ ալ դարձած է **ցոյց կու տայ** ստորոգիչի ենթական:

Ուրեմն այս օրինակներուն մէջ ամբողջական նախադասութիւններ են յարաբերեալները, եւ ոչ թէ առանձին բառեր:

Ինչ-որ՝ միութեան գծիկով, անորոշ դերանուն մըն է, որ իբրեւ լրացում կը դրուի գոյականին վրայ. համարժեք է ֆրանսերէնի certain կամ un certain բառին: Ան ցոյց կու տայ խօսողին ունեցած մէկ վերապահութիւնը իր իսկ անուանած առարկային՝ անձին, իրին, երեւոյթին հանդէպ. այս վերաբերումը անելի կը շեշտուի լրացեալ գոյականին վրայ գրեթէ կանոնատրաբար անւցող **մը** անորոշ յօդով. օրինակ՝

- Այնտեղ հանդիպեցանք **ինչ-որ** դասախօսի **մը**:
- **Ինչ-որ** հնագէտ **մը** տուաւ անորոշ բացատրութիւններ:
- **Ինչ-որ** ժառանգորդ **մը** կը պահանջէր իր իրաւունքը:

Այս դերանունին կը յարին նաեւ՝ **դոյզն-ինչ, ինչ-ինչ, փոքր-ինչ**, որոնք որոշ հոմանշութիւն ալ ունին իրարու միջեւ:

Կիրառական նոյնպիսի յարաբերութեան մէջ կը գտնուին նաեւ **ոչ ոքի** եւ **ոչ-ոքի**: Անջատ գրութեամբ՝ **ոչ ոքի** ժխտական առարկայանիշ դերանուն է, եւ կը կատարէ անտողականի խնդիրի պաշտօնը. օրինակ՝ **Ոչ ոքի հարցուց**: **Ոչ ոքի մօտեցաւ** են.: Երկրորդը ունի յատկանշային կիրարկութիւն. օրինակ՝ **խաղը ոչ-ոքի աւարտեցաւ, Իրաւարարը ոչ-ոքի վճռեց** են.:

Իրավիճակ-կարգավիճակ.– **Իրավիճակ** բառացի կը նշանակէ մեր անմիջական շրջապատը ու զայն շրջանցող՝ մեր գիտակցական ամբողջ ծիրը ընդգրկող իրերու, դէպքերու, դէմքերու եւ անցքերու պարզած կացութիւնը: Այսպէս՝ ընտանեկան իրավիճակ, կրթական իրավիճակ, տնտեսական իրավիճակ, ապահովական իրավիճակ, քաղաքական իրավիճակ են. օրինակ՝ «Քաղաքական ներկայ իրավիճակը կը թելադրէ վրանգատոր զարգացումներ» (Մամուլ):

Բոլորովին տարբեր բան է **կարգավիճակը**, որ կը նշանակէ անհատի մը՝ բնութեամբ տրուած կամ գերադաս մարմինի մը կողմէ շնորհուած վարկը, կարգը, իրաւասութիւնը, հանգամանքը, հեղինակութիւնը են. օրինակ՝ «Ան այս ժողովին կը մասնակցի պատգամատրի կարգավիճակով»: «Ո՞ր կարգավիճակովդ դուն կը փորձես արգիլել մեր այս հանդիպումը»: «Ան իր ծնողական կարգավիճակով մերժեց ընդունիլ նման ամուսնութեան մը կայացումը»:

Լուծել-լուծարել.– **Լուծել** կը նշանակէ որեւէ հարցի կամ խնդրի բարտը պատասխան մը գտնել. օրինակ՝ «Ժողովը լուծեց օրակարգի բոլոր հարցերը»: Փարատել ամեն շփոթ կամ մթութիւն. օրինակ՝ «Երկար ճիգերէ ետք լուծեցինք անոր մերժումին առեղծուածը»: Նիւթ մը հալեցնել որեւէ հեղուկի մէջ. օրինակ՝ «Շաքարը լուծեց ջուրին մէջ»: Բայց նաեւ՝ «Մշուշը լուծուեցաւ արեւի առաջին ճառագայթներէն»: Վերջ տալ գործող մարմինի մը կամ վարչութեան մը գործունէութեան, օրինակ՝ լուծել խորհրդարանը, վարչութիւնը, միութիւն մը: Քակել, արծակել. օրինակ՝ ձեռնակապը, գօտին, շղթան, կօշիկին կապերը: Դժժել ուխտ մը, օրինակ՝ ամուսնական կապերը կամ լքել հոգետոր սքեմը:

Լուծարել կը նշանակէ վերջ տալ որեւէ գործող հաստատութեան, հիմնարկի, ձեռնարկի գործունէութեան: Վերջ տալ զօրքի կամ զօրամասի գործունէութեան. օրինակ՝ «Ամերիկա լուծարեց Իրաքի ամերիկեան ուժերը»: Վճարել, փակել, մարել հաստատութեանց կամ անհատներու հանդէպ ունեցած պարտքերը:

Լուծարելին հոմանիշ է **լուծարքի ենթարկել** (liquider):

Ծարաւ-ծարաւի.- Ծարաւը գոյական եւ ածական է. իր բուն իմաստով մարդոց եւ անասուններու մարմինին մէջ ջրօրի նուազումի յառաջացուցած պահանջի զգացումն է. սակայն իմաստի ընդարձակումով՝ ան ունի փոխաբերական այլազան կիրարկութիւններ եւ՝ բոլորն սէր, որեւէ կարգի պահանջ. օրինակ՝ արուեստի ու գրականութեան ծարաւ, ընթերցումի ծարաւ, հարստութեան ու դիրքի ծարաւ, անուշ խօսքերու ծարաւ, «*Շրթունքս են ծարաւ միակ համբոյրին*» (Մ. Մեծարեցն), արեան ծարաւ են.:

Ծարաւին ածական է, կը ծագի նախորդէն եւ հոմանիշ է անոր ածականական կիրարկութիւններուն, այսուհանդերձ անելի խոր ու ճիշդ կը բնորոշէ վերացական հասկացութիւնները. կարելի չէ ըսել «ջրօրի ծարաւի», բայց կարելի է ըսել «բանաստեղծութեան ծարաւի», մայրական սիրոյ ծարաւի, հայրենի տան ծարաւի, այլեւ՝ «արեան ծարաւի». այս պարագային բառակապակցութեան իմաստը շատ անելի բոլորն է, քան «արեան ծարաւին»: Ուրեմն **ծարաւ** ածականի վերացական կամ փոխաբերական կիրարկութեանց պարագային նախընտրութիւնը պէտք է տալ **ծարաւին**:

Համապատասխան բայերն են՝ **ծարաւ-ծարաւնալ, ծարաւի-ծարաւիլ**:

Կազմակերպական-կազմակերպչական.- Ասոնցմէ առաջինը կը նշանակէ կայացած ու գործուն որեւէ կազմակերպութեան առօրեայ կամ ընթացիկ գործունէութեանը յատուկ (կարգադրութիւններ, աշխատանքներ, նախաձեռնութիւններ, որոշումներ են.). օրինակ՝ կազմակերպական յաջողութիւն, թերացում, կարգապահութիւն, կազմակերպական դժուարութիւններ, կազմակերպական բժախնդրութիւն, կազմակերպական բարձր կամ անորակ մակարդակ, նուիրում են.: Իսկ **կազմակերպչական** կը նշանակէ կազմակերպողին, կազմակերպիչին յատուկ. օրինակ՝ «Մեսրոպ օժտուած էր կազմակերպչական բացառիկ տաղանդով, որով ան յաջողեցաւ ոչ միայն հնարել հայոց այբուբենը, այլեւ պատրաստեց ուսուցիչներ ու բացաւ բազմաթիւ դպրոցներ Հայաստանի տարածքին»: Հոմանիշ է **կազմակերպողականին**:

Արեւմտահայ բառարանագիրներէն Գայայեան եւ Կոստեան չունին այս բառերը: Ժիգմենեան ունի միայն **կազմակերպչական**, որ ճիշդ սահմանած է՝ «կազմակերպողին յատուկ». ան բառացի հետեւած է Մալխասեանին: Իսկ Տէր Խաչատուրեան ունի երկուքն ալ եւ զանոնք հոմանիշ կը նկատէ՝ «կազմակերպական=կազմակերպչական»:

Մալխասեան իր կարգին ունի միայն **կազմակերպչական** եւ չունի **կազմակերպական**:

Կերպար-կերպարանք.- Կերպար բառը յարաբերաբար նոր է. ցոյց կու տայ արուեստագէտի, գրողի, դերասանի ստեղծած հերոսը՝ իր նկարագրային իւրայատկութիւններու ամբողջութեամբ. օրինակ՝ «Վահրամ Փափազեան մեծ տաղանդով կը մարմնատրէր Օթելլոյի կերպարը»: «Փոստա-

լին կերպարով յուզուած է ամէն ընթերցող»: «Երուխան իր պատմութեանը
ընդ կերպարները միշտ ալ համեստ խաւերէն առած է»:

Կերպարանք կը նշանակէ մասնատրաբար մարդկային, բայց նաեւ որեւ-
իէ էակի դէմք կամ արտաքին ընդհանուր տեսքը, ձեւը. օրինակ՝ «Ունէր վա-
խագիւտ կերպարանք մը», «Ամէն առտու այդ պատշգամին վրայ կ'երեւէր
կանացի նոյն կերպարանքը», «Տասնամեակներ անց անոր հրէշային կեր-
պարանքը կը շարունակէր հալածել զիս»: Բնոյթ, հանգամանք. օրինակ՝
«Դէպքերը նոր կերպարանք ստացան», «Բանավէճը կերպարանքը փո-
խեց»: «Այնուհետեւ մեր յարաբերութիւնները ստացան նոր կերպարանք մը»:
Կշտանալ-յագենալ.- Երկուքն ալ կը նշանակեն **լիանալ, բաւարարուիլ**. Ա-
ռաջինը՝ միայն ուտելիքով, իսկ երկրորդը՝ ուտելիքով ու խմելիքով հաւա-
սարապէս. օրինակ՝ այնքան շատ կերանք, որ լիով կշտացանք կամ յագե-
ցանք. օրինակ՝ «**Բոլորը ծալապապիկ կը նստին մարմարինի վրայ
փռուած սփողոցին թով եւ անյազաբար կ'ուրբն զանազան համադամ կերա-
կութները**» (Պերճուի Բարսեղեան): «Քանի մը գաւաթ խմեց ու **յագեցաւ**», -
ուր կարելի չէ սակայն ըսել՝ **կշտացաւ**:

- Կերանք ու կշտացանք:

- Կուշտ ու կուտ կերանք ու յագեցանք:

- Կուշտ ու կուտ խմեցինք ու յագեցանք:

- Կուշտ ու կուտ կերանք, խմեցինք ու յագեցանք:

Օրինակներէս (յատկապէս երկրորդէն) կարելի է դատել, որ յագենալը
նաեւ բաւարարութեան անելի բարձր աստիճան մը կը թելադրէ, քան կշտա-
նալը. օրինակ՝

*** Բաներ մը կերաւ ու կշտացաւ:

*** Այնքան կերաւ, որ ա՛լ յագեցաւ:

Կոչական-կոչնական.- **Կոչականը** քերականական եզր մըն է. ան ցոյց կու
տայ այն առարկան, որուն անունը կու տայ խօսողը՝ ուշադրութիւնը գրաւե-
լու եւ իր խօսքը ճիշդ տեղը հասցնելու համար. օրինակ՝ «**Յակոբ**, կարդա՛
դասդ». ընդգծուած յատուկ անունը կոչական է:

Կոչնականը բոլորովին ուրիշ բան է. **սա** ճաշկերոյթի, հացկերոյթի,
խնջոյթի հրաւիրումն անձն է, հիւրն է. բայց ահա ան միաժամանակ այդ
ճաշկերոյթը կազմակերպողն է, հիւրերը ընդունողն է, հիւրընկալն է: Իսկ
նոյնարմատ **կոչունք** բառը կը նշանակէ տունալ հանդիպումին՝ ճաշկերոյ-
թի հրաւիր, բայց նաեւ՝ նոյնինքն այդ հաւաքական ճաշկերոյթը, կերու-
խումը, խնջոյթը:

Կոչունքին հոմանիշ է **հրաւիրքը**: Ստորեւ տեսնել այս վերջինը:

Կտակարար-կտակակատար.- Այս երկուքը յաճախ շփոթի առարկայ են ի-
րենց երկրորդ արմատներուն պատճառով, որոնք աշխարհաբարեան
ընկալումով որոշ հոմանշութիւն ունին՝ **արարել-կատարել**:

Կտակարարը այն անձն է, որ կտակ մը կը ձգէ՝ ընդհանրապէս գրաւոր եւ պաշտօնական գրանցումով՝ կատարուած նախընտրաբար նոտարի մը ձեռքով եւ երբեմն ալ վկաներու ներկայութեան: Այդ կտակը սովորաբար կը բովանդակէ նիւթական հարստութիւն մը՝ դրամ, կալուած են., որ պէտք է յետմահու յատկացուի կտակարարի մատնանշած անձին, անձերուն, հաստատութեան կամ նպատակին:

Կտակակատարը այն անձն է, որ լիազօրուած կ'ըլլայ կտակարարին կողմէ՝ յիշեալ կտակի գործադրութիւնը ի կատար ածելու, այսինքն՝ գործադրելու, աւարտին հասցնելու, հսկելու անոր ճիշդ ու արդար բաշխումին: **Կրկնեւ-երկրորդեւ.- Կրկնեւ** կը նշանակէ նախապէս ըրած մէկ բանը վերստին՝ երկրորդ անգամ ընել. հիմքն է **կրկին**՝, որ կը նշանակէ **երկրորդ անգամ**. օրինակ՝ «կրկնեւի» կը նշանակէ անգամ մը եփուածը երկրորդ անգամ եփած (biscuit): Այս կրկնուող արարքներուն միջեւ ժամանակային մասնատար սահմանափակում չկայ, անոնք կրնան իրարու մօտ կամ իրարմէ հեռու ըլլալ: Արդի հայերէնի մէջ այս բայը կրած է իմաստային ընդարձակում մը, որով **կրկնեւ** կը կոչենք նաեւ երրորդ եւ անելի անգամներ կատարուածն ալ. օրինակ՝ «Ան **չորս** անգամ կրկնեց "ո՛չ" բառը», ու տակաւին՝ դառնացած ուսուցիչը չի վարանիր տրտնջալու. «**Հարիւր** անգամ կրկնած եմ այս կանոնը»: Այս բայով կը բնորոշուի նաեւ նոյն արարքին կամ երեւոյթին կանոնատար յաճախականութեամբ տեղի ունենալը. օրինակ՝ «Այս հեղեղը տասներորդ գարունն է, որ կը կրկնուի»: Եթէ մանր մաղենք, ասոնք խորքին մէջ անհեթեթ կիրարկութիւններ են, վասն զի կրկին կամ **երկրորդ անգամ** տեղի ունենալ կը վերագրենք հեղեղի մը, որ **տասներորդ** անգամն է որ տեղի կ'ունենայ: Սակայն ի՞նչ կարելի է ընել, ա՛յս է իրողութիւնը: Ասոնք իմաստային այնպիսի նուիրականացած ընդարձակումներ են, որոնցմէ կարելի չէ ետդարձ կատարել ուղղախօսութեան անունով: Մինչդեռ էր երբեմն հայերէնը ի վիճակի եղած է շատ ինքնուրոյն զանազանելու երրորդ, չորրորդ, հինգերորդ, վեցերորդ...անգամ նոյնին կատարումը, որ է՝ **երեքկնեւ, չորեքկնեւ, հնգեկնեւ, վեցեկնեւ**...են.: Յաւալի է ըսել, որ այս վերջինները մոռացութեան մատնուած են կամ թէ ունին շատ հազուադիւրէ կիրարկութիւն. խրախուսելի է, որ ասոնք վերաշխուժանան ու թէկուզ ժուժկալօրէն մտնեն մեր ընթացիկ կիրարկութեանց մէջ:

Կրկնելին կը վերապահուի ուրիշ կիրարկութիւն մըն ալ, որուն կ'անդրադառնանք ստորեւ:

Իսկ **երկրորդեւ** կը նշանակէ բան մը երկրորդ ընողը ըլլալ, այս պարագային՝ ուրիշին՝ ըրածը ընել. օրինակ՝ ժողովի մը մէջ առաջարկ կը բերուի ինչ-որ Թորոսի մը կողմէ, իսկ Մարկոսն ալ, համաձայն գտնուելով այդ առաջարկին, **կ'երկրորդէ** զայն, այլ խօսքով՝ կը յայտարարէ իր համամտութիւնը: Կամ թէ մէկը կ'երգէ, ուրիշ մըն ալ քիթին տակէն կ'երկրորդէ զայն, կը ծայնակցի անոր, այսինքն՝ կը մոլտայ նոյն բառերը: Այսպէս ալ՝ կարելի

է **Երրորդել, չորրորդել**...որեւէ արարք: Սակայն այս իմաստն ալ կոչս չէ մնացած:

Արեւմտահայ բառարանագիրները, օրինակ՝ Տէր Խաչատուրեան, Կոստեան, չեն ճանչնար **Երկրորդել**ին այս իմաստը եւ զայն կը նկատեն պարզապէս **կրկնել**ին անմիջական հոմանիշը. «**Երկրորդել-կրկնել, անգամ մըն ալ ըսել՝ ընել**»: Սակայն արեւմտահայը առիաստարակ կը գործածէ զայն, միայն թէ երկու իմաստով՝ թէ՛ ուրիշին ըսածը կամ ըրածը ի՛ր կարգին ըսելու կամ ընելու իմաստով, որ ճիշդն է եւ որուն ակնարկեցինք (օրինակ՝ ժողովական կեանքի մէջ), թէ՛ պարզապէս կրկնելու իմաստով. օրինակ՝ «զաաթս կ'ուզեմ երկրորդել կամ երրորդել»:

Արեւելահայ բառարանագիրները, ի տարբերութիւն արեւմտահայերուն, կը ճանչնան **Երկրորդել**ին՝ մեր տուած իմաստը, սակայն այստեղ ալ կը տիրէ այլ խառնակութիւն մը, քանի միւս կողմէ՝ իրարու հոմանիշ կը նկատեն **կրկնել** եւ **Երկրորդել**՝ այս երկուքին վերագրուող բոլոր իմաստներով մէկտեղ: Ահաասիկ խօսուն փաստը, որ կը հայթայթէ Ակադեմիայի քառահատորը:

«**Կրկնել**- 1. նոյնը նորից՝ երկրորդ անգամ ասել: 2. ուրիշի ասածը՝ մտքերը ընդօրինակելով նոյնութեամբ ասել» (այսինքն՝ երկրորդել):

«**Երկրորդել**- 1. երկրորդ անգամ նոյն բանն ասել [այսինքն՝ կրկնել - ԱԵ]: 2. Ձայնակցել (այսինքն՝ ուրիշի ասածը իրացնել)»:

Այլ խօսքով՝ արեւելահայերուն համար **կրկնել** միաժամանակ **Երկրորդել** է, **Երկրորդել**՝ միաժամանակ **կրկնել** է:

Կարելի է եզրակացնել, որ խոր շփոթ մը կը պատէ վերոբերեալ երկու բայերու՝ կիրարկութիւնը արդի հայերէնի բոլոր խօսուածքներուն մէջ անխտիր:

Երբ սխալ արտասանուած բառի մը ճիշդ արտասանութիւնը աշակերտին թելադրող ուսուցիչը, արեւելահայ թէ արեւմտահայ, պարզապէս կը հրահանգէ՝ **կրկնէ՛**, - ան, տուրք տալով տիրող ընդհանուր սխալխօսութեան, կը գործէ անհեթեթութիւն մը, վասնզի չէ՛ որ առաջին անգամն է, որ այդ մանուկը պիտի արտասանէ տուեալ բառը իր այդ նոր՝ ճիշդ հնչումով, ուրեմն ինչպէ՛ս կարելի է ըսել՝ **կրկնէ՛**: Բայց այս այսպէս է, քանի որ չկայ հայ ուսուցիչ, որ բաականաչափ նրբամիտ ըլլայ ու ըսէ՝ **Երկրորդէ՛**, որ ճիշդ բառն է, քանի տեղի ունեցածը երկրորդում մըն է, ոչ թէ կրկնում մը:

Հագնիլ-հագուիլ. - Այս երկուքը մնայուն շփոթի առարկայ են արեւմտահայուն համար, որ ընդհանրապէս չի զանազաներ ասոնց տարբերութիւնը:

Առաջինը՝ **հագնիլ**, կը համապատասխանէ գրաբարի (h)ագանել, ֆրանսերէնի՝ porter, անգլերէնի to wear բայերուն: Սոսկածանցատր բայ է եւ ունի ածանցական խոնարհում՝ **հագայ-հագար-հագաւ-հագի՛ր**: Ներգործական է եւ առ այդ օժտուած է ներգործականութեան երկու հիմնական յատկութիւններով. ա) կրնայ ուղիղ խնդիր ստանալ՝ **հագուստ հագնիլ**,

տաբատ հագնիլ, կոշիկ հագնիլ են. ք) նաեւ ունի իր կրատրականը՝ **հագնուիլ**. «Այս կոշիկը դեռ կը **հագնուի**, այդ մէկը այլեւս **չի հագնուիր**»: Ումանք կ'ըսեն՝ **չի հագցուիր**, ինչ որ սխալ է. **չի հագնուիր**ը կը համապատասխանէ **չի գտնուիր, չի զարնուիր, չի պագնուիր, չի տեսնուիր** ծնւորուն, որոնք անվիճելի են եւ փոխարինելի չեն **տեսցուիր, գտցուիր, պագցուիր** տարբերակներով: Բայս օժտուած է նաեւ անցողական կամ պատճառական սեռով՝ **հագցնել**, որ կու տայ **հագցուցի-հագցո՛ւր**. օրինակ՝ «Մայրը զաւակին կոշիկը հագցուց»:

Գալով **հագուիլին**, ապա այս բայը բոլորովին աշխարհաբարեան ծագում ունի, կը համապատասխանէ ֆրանսերէնի՝ *s'habiller*, անգլերէնի *to get dressed* բայերուն. սեռով չէզոք է (Այտընեան, *Քննական քերականութիւն...* էջ 65), հետեւաբար չի կրնար ուղիղ խնդիր առնել, եւ ճիշդ այս կէտին մէջ է, որ ընդհանրապէս կը գործուին սխալները: Կարելի չէ ըսել՝ **հագուստ կը հագուիմ, կոշիկ կը հագուիմ** կամ թէ որեւէ այլ առարկայ յիշել իբրեւ ուղիղ խնդիր: **Հագուիլ** կը նշանակէ իր վրայ կրել օրուան կամ եղանակին թելադրած զգեստները՝ կոշիկէն մինչեւ գլխարկ ի պահանջել հարկին. այս առումով՝ ան մօտաւոր հոմանիշ է **զգեստաւորուիլ** կրատրական բային, որ նմանապէս ուղիղ խնդիր չի կրնար առնել. **Ի՞նչ կ'ընես,- կը հագուիմ: Հագուեցայ ու ներկայացումի գացի: Տակաւին չեմ հագուած**: Ինչպէս նկատելի է, որեւէ առարկայի անուն՝ իբրեւ ուղիղ խնդիրի, չտրուեցաւ: Վերջին նախադասութիւնը չի նշանակեր, թէ ենթական մերկ է, այլ տուեալ պահուն թելադրած պատշաճ իրերը չի կրեր իր վրան: Բայիս խոնարհումը կու տայ՝ **հագուեցայ-հագուեցար-հացուեցաւ-հագուի՛ր**: Բայս ունի պատճառական սեռն ալ՝ **հագուեցնել**, որ կու տայ **հագուեցուցի-հագուեցո՛ւր**. օրինակ՝ «Մայրը հագուեցուց փոքրիկները», - կը համապատասխանէ **զգեստաւորել** հոմանիշին, ինչպէս նաեւ ֆրանսերէն *habiller* կամ *vêtir*, իսկ անգլերէն *to dress* բայերուն:

Ծանօթ.- 1. Ամէն պատճառական բայ կրնայ ստանալ ուղիղ խնդիր մը, որմէ զուրկ է այդ նոյն բային չէզոքը, այս պարագային՝ **հագուիլը**: Սակայն, ինչ կը վերաբերի **հագուեցնելին**, չենք կրնար ասոր իբրեւ ուղիղ խնդիր տալ զգեստի մը անունը. ճիշդ ինչպէս որ չենք կրնար ըսել **հագուստ հագուիլ**, այնպէս ալ չենք կրնար ըսել՝ **հագուստը հագուեցնել, տաբատը հագուեցնել** եւ նմանները. այլ այդ ուղիղ խնդիրը պէտք է ըլլայ զգեստը կրողին անունը, այլ խօսքով՝ **հագուիլ** բայի ենթական, այսպէս՝ **հագուեցնել զաւակը, հիւանդը, Թորոսը, Մարկոսը** են. (օրինակ՝ Տղաս հագուեցաւ եւ Տղաս հագուեցուցի): 2. **Հագուիլ** բայը կրնայ ազատօրէն ունենալ իր պարագայական լրացումները՝ **շատ հագուիլ, քիչ հագուիլ, վայելուչ հագուիլ, անճաշակ հագուիլ, հաստ հագուիլ, բարակ հագուիլ, արագ հագուիլ, դանդաղ հագուիլ** են., որոնք ածականներ ու մակբայներ են:

Պէտք է լաւ ի մտի ունենալ, որ **հագուիլը**, հակառակ իր ուիլ վերջատրութեան, կրատրական բայ մը չէ, այլ չէզոք է. այսպիսիները հագուագիտ են

հայերէնի մէջ եւ կը կոչուին **կրատրակերպ**, այսինքն՝ կերպով, երեսյթով կրատրականի կը նմանին, սակայն ըստ էութեան կրատրական չեն: Կրատրական բային հիմնական յատկանիշը **ներգործող խնդիր** ունենալն է, իսկ **հագուիլը** չի կրնար ներգործող խնդիր ունենալ: Տեսականօրէն կրատրական կրնայ ունենալ **հագուեցնել** բայը, որ է **հագուեցուիլ**, որը սակայն շատ ապաշնորհ ու խժալուր բառ մըն է, որ փաստօրէն չի գործածուիր:

Առձեռնը չունի **հագուիլ**: Քիչ անց 1886ին Սամուէլ վ. Գանթարճեան իր **Գաղիերէն-հայերէն-փրանկերէն բառարանին s'habiller** բառին կից գրած է **հագուիլ**, մինչ **porter**ին կից՝ **կրել**, իսկ **se porter**ին կից՝ **հագնուիլ**: Ուրեմն կատարելապէս ըմբռնուած է **հագուիլ**ին եւ **հագնուիլ**ին տարբերութիւնը: Քիչ մը զարմանալի է, բայց ահա Գազանճեան ետքայլ մը ընելով **հագուիլը** կը ներկայացնէ իբրեւ **հագնիլ**ին կրատրականը (էջ 209):

Աշխարհաբարի բառարաններէն միայն Գայայեան ունի թէ՛ **հագնիլ**, թէ՛ **հագուիլ**. այս վերջինին համար տրուած հոմանիշերը՝ **շքուիլ**, **յարդարուիլ**, մոլորեցուցիչ են: Շուքի կամ շքեղանքի ու յարդարանքի գաղափարը չկայ այս բային մէջ. ծովագզեստ մը վրան եւ գլխարկ մը գլուխը անցընելն ալ **հագուիլ** է, արքայական ծիրանի կրելն ալ **հագուիլ** է:

Ճիգմեցեան ունի միայն **հագնիլ**, որ սակայն խոնարհած է **հագուեցայ** ձեւով, ինչ որ սխալ է. **հագնիլը**, տեսանք, կու տայ **հագայ-հագի՛ր**, իսկ **հագուեցան** կատարեալն է **հագուիլ**ին, որ բացակայ է բառարանէն:

Տէր Խաչատուրեան եւ Կռանեան չունին **հագուիլ**:

Հագուիլ (հագ-ուել) բայը արդի արեւելահայերէնէն ընդմիշտ վտարուած է՝ անցեալի շատ հազուադէպ կիրարկութեանց փոխարէն, եւ փոխարինուած է **հագնուելով**: Արդ, արեւելահայերէնի մէջ **հագնուելը** միաժամանակ կրատրականն է **հագնել**ին, այս հաշուով՝ նոյն բայածելը կը խտացնէ իր մէջ թէ՛ չէզոք, թէ՛ կրատրական սեռերը, ինչ որ կրնայ դիտուալ շփոթութեան տեղիք տալ: Մինչդեռ արեւմտահայերէնը կատարեալ պայծառութեամբ կը զանազանէ **հագուիլ** չէզոքը եւ **հագնուիլ** կրատրականը, ինչպէս վերը տեսանք:

Համր-յամր. Համրը խօսելու բնախօսական ընդունակութենէ զուրկ անձն է, մունջ, անխօս:

Յամր կը նշանակէ յուշիկ, դանդաղ, կամաց, ծանր (շարժումով ու քայլերով):

Հանապազորդ-հանապազօր. Ասոնց սակաւ գործածութիւնը եւ գրաբարեան նկարագիրը պատճառ կը դառնան, որ շփոթութիւն իրարու հետ եւ տեղի տան սխալ կիրարկութեանց:

Սկսելու համար ըսենք, որ ունին հասարակաց արմատ մը, որ է **հանապազ**, որ մակբայ մըն է եւ կը նշանակէ անդադար, միշտ, շարունակ, յարատեւօրէն:

Հանապազորդը ածական մըն է . «**Ձիաց** մեր **հանապազորդ** տո՛ր մեզ այսօր»,- մեր հանապազորդ կամ հանապազորդեան հացը:

Հանապազորը ժամանակի մակբայ մըն է. կ'ըստի նաեւ **զօրհանապազ**. կը նշանակէ ամէն օր, ամբողջ օրը, օր ըստ օրէ. օր-աւուր. «Իր նպաստը **հանապազօր** բերաւ այս գործին»: Սա իր կարգին կու տայ **հանապազօրեայ** ածականը, որ կը նշանակէ ամենօրեայ. օրինակ՝ «Ան իր հանապազօրեայ օգնութիւնը բերաւ այս գործին»,- գրեթէ նոյնանիշ է **հանապազորդին**, սա՛ տարբերութեամբ, որ **հանապազօրեան** ժամանակի տետողութիւնը կը հաշուէ օրով, մինչ **հանապազորդը** որեւէ միատրով չի սահմանափակեր անոր տետողութիւնը:

Ուրեմն՝ ա) **հանապազ** եւ **հանապազօր՝** մակբայ: բ) **հանապազորը** կամ **հանապազորդեան** եւ **հանապազօրեայ՝** ածական:

Հանգրուան-փուլ.- Արդի արեւմտահայը չի ճանչնար ասոնցմէ երկրորդը՝ **փուլը**, եւ կը կիրարկէ միայն **հանգրուանը՝** հաւասարապէս նշելու համար տարածական եւ ժամանակային այն զոյգ հասկացութիւնները, որոնք կապուած են այս երկութիւն:

Հանգրուանը՝ որեւէ շարժումի կամ աշխատանքի աւարտը նշող դադարն է, հանգիստն է՝ կարճ, երկար կամ տեսական, կամ կայանը (station):

Փուլը՝ որեւէ միակտուր շարժումի կամ միակտուր աշխատանքի տարածական կամ ժամանակային տետողութիւնն է, որ կրնայ չափովի տարածական կամ ժամանակային միատրներով (phase):

Այս երկու սահմանումներէն ի յայտ կու գայ, որ ամէն փուլ կ'աւարտի հանգրուանով մը կամ թէ հանգրուանը կը նշէ փուլի մը աւարտը: Սակայն շարժում մը կամ շարժող առարկայ մը, ինչպէս նաեւ աշխատանք մը կրնայ մէկ փուլով չաւարտիլ, այլ պահանջել մէկէ աւելի փուլեր, որոնցմէ իւրաքանչիւրը կ'ունենայ իր դադարը, աւարտը կամ հանգրուանը:

Պարզ է, որ հանգրուանը իր տետողութեան ընթացքին ոչ շարժում եւ ոչ ալ աշխատանք կ'ենթադրէ, քանի ինք այս երկութիւն դադարն է, առկախումն է, ժխտումն իսկ է. ուրեմն բոլորովին անհեթեթ «միտք» արտայայտած կ'ըլլանք, երբ կ'ըսենք սպախի բաներ՝

«Կոտորածները տեղի ունեցան երկու հանգրուաններով»: Պէտք է ըսել՝ **երկու փուլով**. հանգրուանը այն պահն է, ուր կոտորողը դադար կու տայ իր բազումիկն եւ... եաթաղանին:

«Վազքարշաւը բաղկացած էր երեք հանգրուանէ»: Պէտք է ըսել՝ **երեք փուլէ**: Հանգրուանին վազք տեղի չ'ունենար:

«Աշխատանքը աւարտեցինք հինգ հանգրուանով»: Պէտք է ըսել՝ **հինգ փուլով**: Հանգրուանին՝ դադարին չենք աշխատիր:

«**Լիբանանի պալմութիւնը կը յուշէ պայքարի ու զոհողութիւններու տարբեր հանգրուանները**» (Ազդակ, 22-11-12): Այս գրողը բնաւ նկատի չ'ունի, որ հանգրուանին ո՛չ կարելի է պայքարիլ, ո՛չ ալ զոհողութիւն յանձն առնել:

«Հանրաքուէին վերջին **հանգրուանը** պիտի սկսի այսօր»: Մինչդեռ սկսողը՝ **փուլն է**:

«*Տիեզի դարավարութիւնը թեակոխած է նոր եւ կարետոր **հանգրուան մը***» (Նոր Յառաջ, 17-1-13): Պէտք է ըլլայ՝ **փուլ մը**, որովհետեւ հանգրուան կարելի չէ թեակոխել:

«*Փոքին շեշտեց, թէ այդ կապերը կը թեակոխեն նոր **հանգրուան մը***» (Ազդակ, 21-11-14). ոչ՝ կը թեակոխեն նոր **փուլ մը**:

Պատկերացնենք այսպիսի գիտաերեակայական երթուղի մը. աստղանաւ մը ճամբայ կ'ելլէ Երկիրէն եւ դադար կ'առնէ Լուսնի վրայ (այդ դադարը կրնայ տեւել մէկ վայկեան կամ մէկ տարի, նշանակութիւն չունի): Ապա Լուսնէն ճամբայ կ'ելլէ ու դադար կ'առնէ Հրատին վրայ: Իսկ Հրատէն ալ ճամբայ կ'ելլէ ու կը հասնի Արեւին: Այս ճամբորդութիւնը ունեցած եղաւ երեք փուլ՝ Երկիր – Լուսին, Լուսին – Հրատ, Հրատ – Արեւ: Ան անցաւ երկու հանգրուաններէ՝ Լուսին եւ Հրատ: Անշուշտ կարելի է հանգրուան կոչել այս պարագային Արեւն ալ, որ խորքին մէջ ուղեւորութեան **վերջնակէտն է**: Մինչ երկիրը այդ ուղեւորութեան **մեկնակէտն է**:

Յիշելի եզրեր՝ **մեկնակէտ, փուլ, հանգրուան, վերջնակէտ**:

Փուլին մէկ վերջին սահմանումն ալ՝ փուլը երկու հանգրուաններու միջեւ գտնուող ժամանակային կամ տարածական միջոցն է:

Փուլ կը նշանակէ նաեւ շրջան. օրինակ՝ բանակցութեան **սկզբնական փուլը**, հիւանդութեան **վտանգաւոր փուլը** են.:

Արեւմտեան լեզուներու եւ ասոնց հետեւողութեամբ հայերէնի մէջ եւս **փուլ կը** նշանակէ նաեւ լուսնի կրած զանազան փոփոխութիւնները, օրինակ՝ **մահիկային փուլ, կիսալուսնային փուլ, լիալուսնային փուլ** եւ բոլոր միջանկեալ փուլերը:

Հաջել-հաչել.– Ասոնցմէ առաջինը պատմականօրէն կը բնորոշէ շան հանած ծայնը՝ **շունը կը հաջէ**: Իսկ երկրորդը **հառաչել, մզմզալ, հեծել** իմաստով գործածուած է գրաբարի մէջ՝ զուգահրոյթիւն կազմելով այս վերջինին հետ՝ **հաչել-հառաչել** ձեւով: Թէեւ արեւմտահայ բառարաններէն ոմանք կը դնեն **հաչելը**, սակայն ան դադրած է կիրարկուել՝ առանձին թէ զուգահրոյթ:

Իսկ արեւելահայերը, որոնք նմանապէս չունին **հաչել**՝ դասական իմաստով, այս բայաձեւը յատկացուցած են շան ծայնին եւ դուրս ձգած են **հաջել** բնիկ բառը: Ճիշդ ի՞նչ տրամաբանութեամբ՝ յայտնի չէ:

Ուրեմն շունը արեւմտահայուն համար **կը հաջէ**, իսկ արեւելահայուն համար **կը հաչէ**:

Հասկացողութիւն-հասկացութիւն.– **Հասկացողութիւնը** հասկնալու, ըմբռնելու մտային ընդունակութիւնը, կարողութիւն է (comprehension), ինչպէս նոյն ինքն ըմբռնումը, նաեւ գաղափարը, պատկերացումը. օրինակ՝

«Թիւերու եւ թուաբանութեան հասկացողութիւնը կարողութենէս վեր է», - այլեւ՝ ծանօթութիւն, տեղեկութիւն:

Հասկացութիւնը¹² նոր եւ յարաբերաբար բարդ եզր է, որ մօտ կէս դարէ ի վեր ծեւատրուած է արեւելահայերէնի մէջ՝ լրացնելով շատ մեծ բաց մը հայերէնի բառային կազմին մէջ: Մայիսասեանի քառահատորին մէջ (1943) ան չէ մտած տակաւին¹³: Այս եզրով կը հասկնանք նոյնանման առարկաներուն եւ երեւոյթներուն՝ իրենց հիմնական յատկանիշերու հիմամբ տրուած բնորոշումը, սահմանումը (concept): Հասկացութիւնը կը ներկայանայ բառով մը, որ ընդհանրապէս գոյական մըն է, ածական մը, բայ մը, մակբայ մը, ինչ որ կը նշանակէ, թէ ամէն բառ, օրինակ՝ դերանունները, շաղկապները, նախադրութիւններն ու յետադրութիւնները, ծայնարկութիւնները հասկացութիւն չեն, քանի ասոնք որեւէ տարբերակուած առարկայ, յատկանիշ, գործողութիւն կամ երեւոյթ չեն անուաներ: Հասկացութեան մէջ ի մի եկած յատկանիշերու ամբողջութեան շնորհիւ է որ մեր բանականութիւնը կը զանազանէ ու կը ճանչնայ արտաքին աշխարհը կազմող առարկաներն ու երեւոյթները. օրինակ՝ թռչունը չենք շփոթեր ծառով, քանի ասոնցմէ իւրաքանչիւրը մեր գիտակցութեան մէջ տպաւորուած է իր ուրոյն յատկանիշերով, որոնք հասարակաց են նոյն տեսակին պատկանող բոլոր անասուններուն (թռչուններուն) եւ բոլոր բոյսերուն (ծառերուն), եւ տակաւին չենք շփոթեր աղանիւն ու հաւը եւս, քանի ասոնք հաւասարապէս թռչուն ըլլալով հանդերձ, իրենց կարգին ունին զիրենք զանազանող իւրայատուկ յատկանիշեր եւս:

Այս հիմամբ, ուրեմն, պարտինք զանազանել նաեւ եզրաբանական հետեւեալ նրբութիւնները. **հայրենիքը, ցաւը, ատելութիւնը** հասկացութիւններ են, հասկացողութիւն չեն, այսպէս ալ պարտինք ըսել՝ **աղէտ** «հասկացութիւնը», **թշնամի** «հասկացութիւնը» եւ ոչ թէ «հասկացողութիւնը»: Մէկը կրնայ բազմաթիւ այլատեսակ պատկերներու մէջ առանց շփոթելու ճանչնալ միակի¹⁴ շրջանակը. ուրեմն՝ ան իւրացուցած է եւ իր մէջ առկայ է շրջանակի հասկացութիւնը, - սական, միւս կողմէ, կրնայ չհասկնալ ուսուցիչին բացատրութիւնները, թէ ինչպէ՛ս կը ստացուի այդ պատկերը, ինչպէ՛ս կը չափեն անոր մակերեսը կամ շրջագիծը եւն. ուրեմն ան զուրկ է շրջանակ մը գծելու եւ անոր մակերեսն ու շրջագիծը չափելու հասկացողութենէն, այսինքն՝ իմացական կարողութենէն:

Այսպէս, հասկացութիւնը ճանաչողական բնոյթ ունի, մինչ հասկացողութիւնը՝ իմացական¹⁵:

Հատուցել-մատուցել. - Երկուքն ալ ներգործական բայեր են եւ կը նշանակեն բան մը տալ:

Հատուցել կը նշանակէ տալ, վճարել պարտաւորութեան մը՝ նիւթական կամ բարոյական, ծառայութեան, պարտքի կամ պատճառուած վնասի մը փոխարէն, օրինակ՝ կը հատուցենք մէկուն աշխատանքը որեւէ բանով, կամ

փոխ առնուած գումար մը՝ վերադարձնելով անոր փոխարժէքը, կամ արկածով մը հասցուած վնասի մը փոխարէն: Կը հատուցենք նաեւ յանցանքի մը փոխարէն, օրինակ՝ ոճիրը բանտարկութեամբ են.: «Որեւէ մարդու համար ապաշխարութեան վերջնանպատակը սխալի, յանցանքի, վնասի հատուցումն է» (Tert.am, 2-1-14):

Մատուցել ստուգաբանօրէն կը նշանակէ **մօտեցնել**, սակայն այս իմաստով չի գործածուիր այլեւս: Արդի հայերէնի մէջ ան կը նշանակէ կամովին կամ բարոյական պարտատրոութենէ մղուած՝ տալ. օրինակ՝ յարգանք կամ պատիւ մատուցել արժանատրին, արժանին մատուցել երախտատրին: Նաեւ՝ աղօթք, պատարագ կամ գոհ մատուցել: Ծառայութիւն կամ բարիք մատուցել: Բայիս չէզոքն է **մատչիլ**, որ կը պահէ իր բնիկ իմաստը, որ է մօտենալ, հասնիլ. օրինակ՝ «մատչիլ ի համբոյր սուրբ աջին», այսինքն մօտենալ՝ սուրբ աջը համբուրելու համար:

Ծանօթ.- Թելադրելի է այլեւս հրաժարիլ **հատուցանել** եւ **մատուցանել** ածանցատր տարբերակներէն եւ կիրարկել միայն **հատուցել** եւ **մատուցել** պարզ ձեւերը:

Հեղ-յեղ.- Հեղը արմատն է գրաբարեան **հեղուլ** եւ աշխարհաբարեան **հեղել** բային, որ կը նշանակէ թափել, լեցնել: Ունինք **հեղել** (հեղ-հեղ) կրկնարմատ բառը, որ կը նշանակէ շատ առատ թափող, տեղացող անձրեւ, ջուր, օրինակ՝ **ջրհեղել**: Իբրեւ վերջաբաղադրիչ կը գտնենք զայն **արինահեղ, բազմահեղ, մշտահեղ, վարդահեղ** կամ **վարդահեղել** բառերուն մէջ: Այս **հեղ** արմատը հանդէս կու գայ **գեղ** ձեւով ալ, որ կը նշանակէ շատ առատ, լեցուն. անելի թելադրական է **գեղուն** ածականը, որ կը նշանակէ առատօրէն ունեցող:

Յեղ կը նշանակէ փոխել, մէկ վիճակէ ուրիշ վիճակի անցընել. օրինակ՝ **յեղյեղուլ**՝ միշտ փոխտող, **յեղափոխել** կամ **յեղաշրջել**՝ գոյութիւն ունեցող կարգերը փոխել, **ծայրայեղ**՝ իրողութեան մը փոփոխութիւնը չափազանցութեան հասցնող, **խելայեղ**՝ խելքը կորսնցուցած, խենթացած, մոլեգին, բոտն, կատաղի, խելքէ-միտքէ դուրս, այլ խօսքով՝ բանականութենէ դուրս եկած, փոխառած, բանական էակ ըլլալէ դադրած:

Այս երկու արմատներու տիրոյթին ծիրին կից՝ կը գտնենք **փառահեղ** ածականը, որ այնքան ալ քննարկումի առարկայ չէ դարձած: Մալխասեան կ'ենթադրէ, թէ այս բարդ բառը կազմուած **փառ(ք)** եւ **ահեղ** արմատներէն, եւ ուրեմն **փառահեղ** կը նշանակէ «փառքով ահեղ», ահարկու, տպաւորիչ, ինչ որ այնքան ալ համոզիչ չէ: Նոր **հայկազեանը** նախ կը կանխէ, որ բառս դասական վկայութիւն չունի, այլ ռամիկ է, այսինքն՝ աշխարհաբար, ապա կու տայ երկու մեկնութիւն՝ ա) «Որ հեղու ի դուրս գլխառս իւր». այսինքն՝ մէկը կամ բան մը, որմէ փառք կը հեղի, կը հոսի, կը ճառագայթէ դէպի դուրս, ինչ որ շատ անելի տրամաբանական կը գտնենք, բայց նաեւ՝ բ) «Ահեղ փառք», որ վայելած է Մալխասեանի հաւանութիւնը:

Ունինք **հեղ** բարբառային գոյականը, որ կը նշանակէ **անգամ** եւ ոչ մէկ կապ ունի վերը բերուածներուն հետ:

Հիմն-հիմունք, հիմ-հիմեր, հիմք. Բառիս հնագոյն արտաստութիւնն է **հիմն**. այսպէս կը կոչուէր որեւէ յենարան կամ պատուանդան, որուն վրայ կը յենի ու կը բարձրանայ նիւթական կառոյց մը՝ տուն, շէնք, ամրոց եւն. յոգնակին՝ եղած է **հիմունք**: Աշխարհաբարի մէջ այս երկուքին ուղիղ կը համապատասխանեն **հիմ** եւ **հիմեր** բառերը. ուրեմն՝ **հիմն>հիմ, հիմունք>հիմեր**:

Աշխարհաբարը կը պահէ **հիմն** կախեալ արմատը **հիմնել, հիմնադրել, հիմնական** եւ ուրիշ բարդ ու ածանցաւոր բառերու մէջ: Սակաւ «հիմէ զուրկ» ածանցաւոր հասկացութիւնը կ'արտայայտէ **հիմ** արմատով՝ **անհիմ. անհիմ սիւն, պատ, շէնք**: Մինչ **անհիմն** կը նշանակէ այլ բան:

Գրաբարի մէջ **հիմն** եւ **հիմունք** բառերը ունեցած են կարգ մը փոխաբերական իմաստներ, առանց շատ հեռանալու բառիս բուն՝ նիւթական իմաստէն: Աշխարհաբարը՝ ի դէմս **հիմ** եւ **հիմեր** բառերուն, լիովին կը պահէ այդ իմաստները, սակայն ասոնց կողքին փոխաբերական բոլորովին նոր լիցք է հաղորդած անոնց՝ ստեղծելով նորերը:

Այդ բառերն են **հիմք, հիմունք, հիմնաւոր, հիմամբ, անհիմն....**:

Հիմք կը կոչենք որեւէ, տեսակէտի, դատողութեան, նախընտրութեան իբրեւ յենարան ծառայող ապացոյցը, շարժառիթը, պատճառաբանութիւնը, արդարացումը. օրինակ՝ «Ի՞նչ **հիմք** ունիս զինք անպարկեշտ անուանելու» կամ «Ի՞նչ **հիմքով** զինք կը գերադասես ընկերներէն»: Սա խորքին մէջ **հիմ** բառի փոխաբերական առումն է, որ սակայն արեւմտահայ աշխարհաբարի մէջ կայունացած է «ք» մասնիկով: Այս նոյն իմաստը կ'արտայայտէ նաեւ **հիմունքով** գրաբարեան յոգնակիի գործիականը¹⁶: Այս վերջին՝ փոխաբերական իմաստին համապատասխանող ածականն է **հիմնաւոր**, հականիշը՝ **անհիմն**, բայն է **հիմնաւորել**, բայանունը՝ **հիմնաւորում**, որ իր կարգին հոմանիշ է **հիմքին** ու **հիմունքին** (ուրեմն՝ **հիմք-հիմունք-հիմնաւորում**): Այս նոյն ծիրէն ներս լայն կիրարկութիւն ունի նաեւ **հիմամբ** կապական բառը, որ քարացած գործիականն է գրաբարեան հիմն սկզբնածէսին՝ հիմն-հիման-**հիմամբ**: Այս վերջինին փոխարէն եւ նոյն իմաստով կը կիրարկուի նաեւ «հիման վրայ» բառակապակցութիւնը, որ շատ խրախուսելի չէ:

Հոմանիշ գոյականներ՝ **հիմք, հիմունք, հիմնաւորում**:

Հոմանիշ կապական բառեր, որոնք շարահիւսօրէն կը ծառայեն հիմունքի պարագայի ձեւաւորումին՝ **հիմամբ, հիմքով, հիման վրայ, հիմնաւորումով**:

Ուրեմն այս հատուածով մէջբերուած բառերէն ոչ մէկը արեւմտեան աշխարհաբարի մէջ նիւթական իմաստ ունի:

Արդի արեւելահայերէնը այլեւս չունի **հիմ-հիմեր** ձեւը, այլ կը ճանչնայ միայն **հիմք-հիմքեր**, որ կը կիրարկէ նիւթական ու փոխաբերական ի-

մաստներով հաասարապէս. այսպէս՝ **տան հիմքերը** եւ **համոզիչ հիմքեր**: Ուրեմն արեւելահայերէնէ կատարուած փոխադրութեանց աղթիւ պէտք է արթուն ըլլալ ու նկատի ունենալ այս իրողութիւնը եւ ըստ այնմ ընտրել արեւմտահայերէն համարժէք եզրը՝ **հիմ(եր)** կամ **հիմք(եր)**: Մինչ **հիմունք** եւ **հիմնատրել-հիմնատրում** ունին նոյն առումներն ու կիրարկութիւնները մեր երկու բարբառներուն մէջ:

Հիննալ-հնանալ. - Ակնբախ է անշուշտ այն խոր հոմանշութիւնը, որ կայ այս երկուքին միջեւ, այսուհանդերձ անոնք նոյնանիշ չեն:

Հիննալ բայը շատ անելի կը յարմարի նիւթական՝ առօրեայ կենցաղային հասկացութեանց. օրինակ՝ կօշիկին, հագուստին, ինքնաշարժին, դուռին ու պատուհանին, վարագոյրին, գիրքին ու գինիին եւ նմաններուն, որոնց հնութիւնը աչքով կամ այլ զգայարանով կը հաստատենք:

Իսկ **հնանալը** շատ անելի կը վերաբերի վերացական հասկացութեանց, որոնց հնութիւնը կը կարօտի երկար ժամանակի, ինչպէս՝ ասանդութիւնները, սովորութիւնները, գաղափարները, ըմբռնումներն ու տեսակէտները, այլեւ օրէնքներն ու կարգերը, ընկերային ու գեղարուեստական արժէքներ, ժամանակի հետ մաշող վարկն ու հեղինակութիւնը են.: Հաւանաբար այս իմաստներով՝ **հնանալը** շատ անելի կը մօտենայ **ժամանակավրէպ** դառնալուն:

Հնաբան-հնէաբան. - Երկուքն ալ հնութիւններ կ'ուսումնասիրեն՝ սա տարբերութեամբ, որ **հնաբանը** (archéologue) կը յայտնաբերէ ու կ'ուսումնասիրէ անշունչ իրերը, առարկաներն ու միջավայրեր՝ բնական թէ արուեստական: Տրուած ըլլալով որ հնաբան կը նշանակէ նաեւ հին բառեր, ոճեր ու քերականական ձեւեր գործածող, վերոնշեալ առաջին իմաստը անելի յստակ արտայայտելու համար յաճախ կը նախընտրուին **հնախոյզ**, **հնագէտ** եզրերը:

Հնէաբանը կը յայտնաբերէ ու կ'ուսումնասիրէ անցեալի շնչատու էակներու բրածոները, այսինքն՝ հնագոյն դարաշրջաններուն գոյութիւն ունեցած ու անհետացած կենդանիներու ու բոյսերու տեսակները (paléontologue). նկատել, որ այս վերջինը եռարմատ բառ է, որուն երկրորդ բաղադրիչն է «է», որ է էակ, էութիւն:

Այս երկուքին կը յարի նաեւ **հնահաւաքը**, որ հին իրեր հաւաքող, ուսումնասիրող, մեկնաբանող մասնագէտն է (antiquaire-antiquarian, collectionneur-collector):

Հնէեղութիւն-հնչողութիւն. - **Հնչողութիւնը** որեւէ նիւթական կամ իրր պիտի ըմբռնուող առարկայի հնչելու ուժգնութեան կամ ձայնային սաստկութեան աստիճանն է. օրինակ՝ «Այս փողը ունի բարձր հնչողութիւն», - նոյնը կրնայ ունենալ սովիչը, մարդկային ձայնը, Գաբրիէլ իրեշտակապետի

փողը են.: Ուրեմն, իր այս իմաստով՝ բառս ոչ մէկ վերացականութիւն կ'ենթադրէ:

Հնչեղութիւնը գեղարուեստական որեւէ երկի, մարդկային որեւէ արարքի կամ իրագործումի ձգած արձագանգը, գտած ընդունելութիւնը, գործած տպաւորութեան ուժգնութիւնն է մարդոց գիտակցութեան մէջ: Եթէ **հնչողութիւնը** ըստ էութեան ֆիզիքական հասկացութիւն է, ապա **հնչեղութիւնը** ասելի վերացական հասկացութիւն է. օրինակ՝ «Անոր պատգամները մեծ հնչեղութիւն ունեցան իր հետետրոյններուն եւ հետագայ սերունդներու մտայնութեան վրայ»:

Գործնականօրէն կարելի է **հնչեղութեան** իբրեւ հոմանիշ առաջարկել **ազդեցութիւն** ու **ներգործութիւն**, բայց նաեւ **ժողովրդականութիւն** ու **ընդունելութիւն** բառերը:

Աւելցնենք, որ բառս յարաբերաբար նոր-նոր է որ կ'արժեւորուի, զգալիօրէն արագ թափով, յատկապէս հրապարակագրութեան մէջ ու ինքզինք կը պարտադրէ, եւ զայն չենք գտներ արդի բոլոր բառարաններուն մէջ:

Հնչիւն-հնչում-հնչուն. Արեւմտահայը ընդհանրապէս չի զանազաներ առաջին երկուքը, որոնք շփոթելի կը մնան նոյնիսկ մեր կարգ մը դասագիրքերուն մէջ:

Հնչիւնը արտասանական նուազագոյն միատրոն է, որ կը ներկայացնէ տառի մը ծայնային արժէքը. հնչիւն կը ստանանք, երբ կը փորձենք արտասանել, օրինակ, ա, գ, զ, ժ տառերը, որոնցմէ իւրաքանչիւրին կը համապատասխանէ մէկ հնչիւն: Հնչիւնը ծայն է, ուրեմն եւ կ'արտասանուի, մինչ տառը պատկեր է եւ կը գրուի. օրինակ՝ «Ծառ» բառը կը գրուի երեք տառերով՝ **ծ, ա, ռ**, իսկ երբ կ'արտասանենք զայն, կ'արտաբերենք «**ծ**», «**ա**», «**ռ**» հնչիւնները: Նկատենք, որ հնչիւններու անունները առինք չակերտի մէջ. ուրեմն **ծ** կը նշանակէ տառը, իսկ «**ծ**» համանուն հնչիւնը:

Հնչումը բայանունն է **հնչել** բային եւ կը նշանակէ արտասանելը, հնչելը, հնչելու գործողութիւնը. օրինակ՝ «Ծառ» բառին հնչումը տեղի կ'ունենայ բերնի մէկ շարժումով, եւ **ծառը** կը կոչուի միավանկ. մինչ «քաղաքավար» բառին հնչումը կը պահանջէ բերնի չորս շարժում, ուրեմն ան քառավանկ բառ մըն է»: Ծիշդ չէ Րաֆֆիի հետեւեալ կիրարկութիւնը. «Երեկոյեան հովասուն փարածութեան մէջ լսելի էին լինում նրա քաղցր երգի **հնչումները**». պէտք է ըլլայ «հնչիւնները»: Նկատել, որ **իւնը** գոյականակերտ ածանց է, եւ ասով կը կազմուին ծայն նշանակող շատ ուրիշ բառեր, օրինակ՝ **բաքախիւն, գոչիւն, դղրդիւն, խոխոջիւն, կարկաչիւն, հռնդիւն, մոնչիւն, շառաչիւն, շրշիւն, պայթիւն** են.:

Հնչունը ածական մըն է, որ կը նշանակէ հնչելու յատկութեամբ օժտուած կամ պարզապէս հնչող. օրինակ՝ **հնչուն զանգ, հնչուն ոսկի** (որ կը հակադրուի թղթոսկիին, որ չի հնչեր), հոմանիշ է **հնչեղ** եւ **զոնգուն** ածականներուն, որքան ալ զիրար միշտ չկարենան փոխարինել: Նոյն ածանցով՝ վերո-

նշեալ գոյականներուն համապատասխանող ածականներ՝ **բարախուն, դորդուն, խոխոջուն, կարկաչուն, շառաչուն, պայթուն** եւ այլն:

Ծանօթ.- Ուն ածանցով կը կազմուին ուրիշ ածականներ եւ, որոնք ծայնի հետ կապ չունին. օրինակ՝ **ազազուն, գործուն, երերուն, ժպտուն, թաքուն, հաստատուն, շրջուն, սահուն** եւ այլն:

Հոյգ-յոյգ.- Հոյգը, ըստ *Նոր հայկազեանի*, բոյսերէ կաթող մածուցիկ հեղուկն է, յատկապէս երբ կը վիրատրուին անոնք. հոյգի օրինակ մըն է խէժը: Բերուած է **աւիշ** հոմանիշն ալ: Մայիսասեան կ'աւելցնէ, որ հոյգ կը պարունակեն բոլոր բոյսերը, յատկապէս անոնց արմատներն ու սերմերը, որոնց համար սնուցիչ է ան: **Հոյգ** կը կոչուի նաև ջուրի մէջ լուծուած խէժը, որ կը գործածուի յատկապէս թուղթ կամ այլ նուրբ թերթեր փակցնելու: **Հոյգ** արմատը որեւէ բարդ կամ ածանցատր բառ չի կազմեր:

Յոյգը, ըստ *Նոր հայկազեանի եւ Աճառեանի, կը նշանակէ՝ ա) որոնում, փնտռութիւն, խուզարկութիւն. բ) ծփանք, տակնուվրայութիւն, խռովութիւն, շփոթութիւն, աղմուկ: Ըստ այսմ՝ **յուզել** կը նշանակէ փնտռել, տակնուվրայ ընել, շփոթել, խռովել: Կենսունակ արմատ մըն է, որմէ՝ **յուզում, յուզիչ, յուզական, խռովայոյգ, մտայոյգ, սրտայոյգ** են.: **Յոյգը** իր առաջին նշանակութեամբ շփոթութեան եզրեր ունի **խոյգ** արմատին հետ, եւ արդէն Աճառեան չի վարանիր անոր իբրեւ հոմանիշ տալ **խուզարկութիւն** բառը:*

Հրծիգ-հրածիգ.- Երկուքն ալ կու գան դասական հայերէնէն, ուր հաասա-րապէս գոյական ու ածական էին: Իբրեւ գոյական կը նշանակէին հրկիզութիւն կամ հրկիզում, հուր-կրակ ձգելով յառաջացած հրդեհ: Իբրեւ ածական՝ կը նշանակէին կրակ յառաջացնող անձը: Ասոնցմէ կ'ածանցուէր հրծգութիւն-հրծգումն, որ է կրակ տալով կամ նետելով հրկիզումը, ինչպէս նաեւ նոյն ինքը հրդեհը:

Աշխարհաբարի մէջ կացութիւնը տարբեր է:

Հրծիգը, որ գոյական ու ածական է, կը նշանակէ ուրիշին սեփականութեան մէջ կրակ նետող, հուր ձգող, այդ սեփականութիւնը կրնայ ըլլալ բնական արան մը, մարագ մը, գործարան մը, հացահատիկի ամբար մը կամ արտ մը են.: Փոխաբերական իմաստով կը նշանակէ որեւէ վատ արարքի դրդող, հրահրող, մարդոց միջեւ գծտութիւն, ընդհուպ թշնամութիւն յառաջացնող, կացութիւն մը բռնկեցնող:

Հրածիգ նմանապէս գոյական ու ածական է եւ արդի լեզուին մէջ կը բնորոշէ այն մարդիկը, որ հմտացած է հրացանաձգութեան՝ նշանառութեան մէջ: Հրածիգ կը կոչուի նաեւ այն բանակայինը՝ հետեւակ կամ օդաչու, որ հրազենով, գնդացիրով կը մասնակցի պատերազմին:

Հրատարակել-հրապարակել.- Հրատարակել կը նշանակէ որեւէ գրութիւն լոյս ընծայել մամուլի ճամբով. օրինակ՝ կը հրատարակենք գիրք մը, թերթ մը, թոռուցիկ մը եւն.:

Հրապարակել կը նշանակէ որեւէ շարադրանք կամ իրողութիւն հրապարակ հանել, ծանօթացնել, հանրութեան սեփականութիւնը դարձնել **որեւէ՝** գրատու թէ բանատու միջոցներով՝ յայտարարութեամբ, բանախօսութեամբ, մամուլով, ծայնասփիտով ու հեռատեսիլով, որեւէ բեմէ կատարուած ազդով, թէկուզ մունետիկի մը բերնով:

Հրատարակութիւն-հրատարակչութիւն.- Ամէն նիւթ՝ գիրք, թերթ, դասագիրք, թոռուցիկ եւն., որ կը տպուի եւ կը դառնայ հանրութեան սեփականութիւնը, կը դառնայ **հրատարակութիւն** մը:

Հրատարակչութիւնը հրատարակութեան հաստատութեանական ձեռնարկութիւնն է. ան կազմակերպուած հաստատութիւն մըն է՝ յատուկ անձնակազմով ու սարքատրուով, որ կը զբաղի հրատարակութիւններով: Ունինք նաեւ **հրատարակչատուն** նոյնանիշը:

Հրաւեր-հրաւերք.- Հրաւերքը,- ոչ այնքան ընթացիկ այս եզրը,- կը բնորոշէ ընկերական որեւէ համատեղում կամ ընդունելութիւն, որ յատկացուած է տօնակատարութեան մը, օրինակ՝ հանդէսի, հարսանիքի, ճաշկերուոյի, խնջոյքի, մեծարանքի, անուանակոչութեան եւ այլնի: **Հրաւերք** կազմակերպողը կը կոչուի **հրաւիրակ**¹: **Հրաւերքին** մասնակցելու համար կատարուած գրատու կամ բերանացի կոչը, ծանուցումը, առաջարկը, խնդրանքը, յորդորը կամ տեղեկացումը, որ կրնայ ըլլալ նաեւ հրաւիրատումն մը, հրաւիրաթուղթ մը, հրաւիրագիր մը, կը կոչուի **հրաւեր**: Այդ հրաւերը ստացողը կը կոչուի **հրաւիրեալ**, որ կրնայ արծագանգել կամ ոչ **հրաւիրականչին** եւ մասնակցիլ կամ ոչ **հրաւերքին**:

Տեսնել վերը նաեւ **կոչական-կոչնական** հատուածը:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Ծխ.- Իր ընդարձակ ծառային պատճառով, սոյն թիւով կը ներկայացնենք գրութեան Ա-Հ բառայօդուածները, շարունակութիւնը ձգելով ՀՀՀ յաջորդ հատորին: Բացառաբար, պահպանած ենք հեղինակին ուղղագրական այլեայլ մօտեցումները:

² Գրաբարը ունէր **յառաջել** եւ **յառաջիլ** պարզ տարբերակները եւա:

³ Ոմանք կը փորձեն **sandwich**ը **բրդում** թարգմանել, ինչ որ ճիշդ պատկերացում չէ, քանի առաջինը գրեթէ կամ մօտաւորապէս լման հաց մըն է, մինչ բրդումը հազիւ պատառ մըն է՝ ամբողջէն բրդած, թող ըլլայ քիչիկ մը աւելի խոշոր, սակայն լման նկանակ մը ըլլալէ հեռու է:

⁴ Յակոբ Օշական գրած է հաւանաբար արտասովոր ոճով մը, սակայն, միա կողմէ, ան գրած է գրեթէ անթերի քերականութեամբ մը. եւ ահա շատ սովորական են

անոր գրիչին տակ սապիսիները.⁷ «մահէն առաջ ու մահէն վերջը» (Համապարկեր..., «Գրիգոր Օտեան»):

⁵ Մանուկ Աբեղեան, Հայոց Հին Գրականության Պատմություն, Գիրք երկրորդ (XI-XIX Դարի 30-ական թթ.), Հրատ. Սեան, Պէյրուֆ, Տպ. Սեան, էջ 28, 71, 101 եւն.:

⁶ Հոն ուր երոփսան գրած է «Կինը զգածուած ծայնով ըսաւ Սիրանուշին» (երոփսան, «Ձուկին փոխարէն»՝ Պատմութեան ժողովրդական կեանքէ, Հայ գրագէտներու բարեկամներ մատենաշար 14, Փարիզ, 1942, imp. A. Der Agopian, էջ 246),- երեանեան հրատարակութիւնը (երկեր, Հայ դասականների գրադարան մատենաշար, Երեան, Սովետական Գրող, 1980, էջ 402) դրած է զգացում:

⁷ «Մենք՝ կիներս, միշտ նոյն ենք՝ սրտերնիս փափով ու դիւրագգած» (Արփիար Արփիարեան, «Արտի յաղթանակը»՝ Պատմութեան ու վիպակներ, Հայ գրագէտներու բարեկամներ մատենաշար թիւ 5, Փարիզ, 1931, imp. A. Der Agopian., էջ 80):

⁸ Մեր թերթերու ցաակցագրերուն մէջ հասարակապէ կը գտնենք ոմանց «խորագգաց վշտակցութիւնը», իսկ ուրիշներու «խորագգած վշտակցութիւնը». այս վերջինին գիտակցութիւնը ոմեցողները հետզհետէ կը նուազին:

⁹ Աղայեան ոմի միայն դիւրագգաց, որուն տրուած բացատրութիւնը՝ «շատ զգայուն, շոտ տպատրոտող», բոլորովին կը համապատասխանէ ամանդական դիւրագգածին, եւ չի նշանակեր «դիւրաւ զգացող»:

¹⁰ Աբեղեան, Հայոց Հին Գրականութեան, Գիրք երկրորդ, էջ , 314:

¹¹ Կրկինը ածանցատր բառ է, որուն արմատն է կր, որ կը նշանակէ երկու:

¹² Հասկացութեան փոխարէն շատեր կը գործածեն յղացք եզրը, որ շատ նման ըլլալով հանդերձ հասկացութեան, ...նոյնը չէ: Յղացքը, զարգացող սաղմին պէս,- որ դէպի լիարժէք էակը կ'ուղղուի օր ըստ օրէ,- անի կը շեշտէ իմացական աստիճանական ձեռքբերում մը, որ կայուն վիճակ մը չէ: Հասկացութիւնը այդ վիճակներէն զերծ է, եւ իմացական էապէս ամարտուն ձեռքբերում մըն է:

¹³ Սակայն իրեն ժամանակակից եւ հասակակից Աբեղեանի գրութեանց մէջ շատ յաճախուած եզր է:

¹⁴ Ինքնուրոյն, զինք բնորոշող յատկութիւններով որոշուող եւ ուրիշներէ զանազանող:

¹⁵ Անի մանրամասն տեսնել Աղայեանի Լեզուաբանութեան ներածութիւնը, էջ 241-0:

¹⁶ Թէեւ հիմունք գոյականը յոգնակին է գրաբարեան հիմնին, այսուհանդերձ աշխարհաբարի մէջ եզակի է ան, ուստի կարելի է ըսել նաեւ հիմունքներ, ճիշդ ինչպէս կ'ըսենք արցունքներ, սկզբունքներ եւն.:

¹⁷ «Ու գիշերներն ալ համբուն,

Հրափրակ զուարթուն,

Կանգնէի քովը ճամբուն...» (Մ. Մեծարեան, «Հիւղը»):

SEMASIOLOGY I.
(A-H)
(Summary)

ARMENAG YEGHIAYAN
armenag@gmail.com

The author highlights a number of words in Western Armenian and examines their misuse, particularly in Western Armenian. In certain cases the author refers to their usage in contemporary Eastern Armenian, and, basing his comments on various Western and Eastern Armenian dictionaries, underlines the nuances in their meanings and makes suggestions about the way these words should be used.

This is the first part of a study on commonly used words which have similar or very close pronunciation but different spellings and meanings in contemporary Western Armenian. It covers the words which start with any letter of the Armenian alphabet between Ա(A) and Հ(H).